

ارتکاب اکوساید در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه حقوق بین‌الملل: مطالعه موردی جنگ روسیه و اوکراین

محمدتقی حاجی‌پاشا

دانشجوی دکتری، گروه حقوق محیط‌زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

m.pasha81@yahoo.com

شیرین شیرازیان (نویسنده مسئول)

استادیار، گروه حقوق محیط‌زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

shirazian.shirin@yahoo.com

علی فقیه حبیبی

دانشیار، گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

a_faghih@azad.ac.ir

منصور پورنوری

استادیار، گروه حقوق، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

man.pornoori@iauctb.ac.ir

سید عباس پورهاشمی

استادیار، گروه حقوق محیط‌زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

ahashemy@yahoo.com

چکیده

مخاصمات مسلحانه همواره پیامدهای مخرب اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی داشته‌اند، اما در سال‌های اخیر مفهوم «اکوساید» به‌عنوان جنایتی علیه محیط زیست و منابع طبیعی مورد توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران حقوق بین‌الملل قرار گرفته است. ارتکاب اعمال غیرقانونی یا افراط‌گونه، با علم به اینکه در نتیجه آن اعمال احتمال قابل توجهی از آسیب شدید و گسترده یا طولانی مدت به محیط زیست وجود دارد به عنوان جنایت اکوساید نامیده می‌شود. علی‌رغم اهمیت و ضرورت تعقیب مرتکبین این جنایت جدی ضد محیط‌زیستی، در حال حاضر حقوق بین‌الملل فاقد جرم‌انگاری اکوساید است. مطالعه حاضر با روش توصیفی و تحلیلی و با تأکید بر جنگ فدراسیون روسیه علیه اوکراین، به بررسی حقوقی جرم‌انگاری اکوساید است. مطالعه حاضر با روش توصیفی و تحلیلی و با تأکید بر جنگ فدراسیون روسیه علیه اوکراین، اقدامات عمدی از جمله تخریب سد نیروگاه برق آبی کاخوفکا، تخریب زمین‌های کشاورزی و حمله به نیروگاه‌های هسته‌ای چرنوبیل و زاپوریژیا و تهدیدات ناشی از آن می‌توانند در شمار مصادیق اکوساید قرار گیرند. جرایم متعدد زیست‌محیطی در این جنگ علاوه بر تهدید محیط زیست، امنیت غذایی، سلامت انسانی و حیات جوامع محلی را به خطر انداخته‌اند. همچنین، یافته‌های این مقاله بر اهمیت شناسایی و تعقیب حقوقی اکوساید در سطح ملی و بین‌المللی تأکید دارد و نشان می‌دهد که حفاظت از محیط زیست در زمان جنگ باید به‌عنوان یک قاعده‌ای مجزا و جرم مستقل در نظر گرفته شود؛ چنین توسعه‌ای، تحقیق و تعقیب مرتکبین اکوساید را به‌ویژه در زمان جنگ تسهیل می‌کند و مانع از بی‌کیفرمانی در قبال تخریب گسترده محیط‌زیست در آینده خواهد شد.

واژگان کلیدی: اکوساید، مخاصمات مسلحانه، حقوق بین‌الملل، محیط‌زیست، روسیه، اوکراین.

مقدمه

وابستگی متقابل بین حقوق بشر و حفاظت از محیط زیست وجود دارد؛ بنابراین، حق بشر به محیط زیست پاک، سالم و پایدار، به صورت ذاتی با بهره‌مندی از سایر حقوق بشر در ارتباط است. دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی اخیر خود مقرر داشت: «... مطابق حقوق بین‌الملل، حق بشر به محیط زیست پاک، سالم و پایدار برای بهره‌مندی از سایر حقوق بشر ضروری است.»^۱ از نظر دیوان، دولت‌ها نمی‌توانند ادعا کنند به تعهدات حقوق بشری خود عمل کرده‌اند، مگر اینکه همزمان از محیط زیست پاک، سالم و پایدار نیز محافظت کنند.^۲ به عبارت دیگر، حفاظت از محیط زیست جزئی جدایی‌ناپذیر از اجرای موثر حقوق بشر است و این حق زیست‌محیطی به صورت ذاتی در سایر حقوق بشر نهفته است.

مخاصات مسلحانه پیامدهای ویرانگری برای محیط‌زیست دارند؛ جابه‌جایی وسیع تجهیزات سنگین نظامی، استفاده از سلاح‌های انفجاری، بمباران یا هدف قرار دادن تأسیسات صنعتی، نفتی، انرژی، پالایشگاه‌ها، زیرساخت‌های ضروری همچون تأسیسات آب، تصفیه‌خانه‌ها، پمپ‌های آب و سامانه‌های فاضلاب، رها شدن مهمات، مین‌ها و بقایای ادوات نظامی از جمله پیامدهایی هستند که منجر به انتشار مواد سمی، آلودگی و تخریب خاک و آب، تأثیرات شدید بر سلامت انسان‌ها و اکوسیستم، تخریب گیاهان و جانوران و محدود کردن دسترسی به زمین‌های کشاورزی یا زیستی برای سال‌ها یا دهه‌ها می‌شوند.^۳ همچنین در نتیجه جنگ و جابه‌جایی جمعیت (آوارگی) فشار بر منابع طبیعی (چوب، سوخت، شکار، جنگل‌زدایی) برای تأمین نیازهای فوری افزایش پیدا می‌کند و بعلاوه ضعف حکومت به دلیل درگیر بودن عمده منابع آن در جنگ باعث از هم‌پاشیدگی ساختار نظارت محیط زیستی می‌شود که این امر باعث قاچاق چوب، معدن‌کاری غیرقانونی، سوءاستفاده از منابع طبیعی می‌شود.^۴

در جهان امروز، اقدامات نظامی می‌توانند مستقیماً محیط‌زیست را هدف قرار دهند و هر مخاصمه مسلحانه با انواع جرائم زیست‌محیطی همراه است؛ نمونه‌هایی از این روش‌ها شامل دستکاری‌های اقلیمی و جوی، ایجاد پدیده‌های مخرب مصنوعی و انتشار مواد خطرناک است که نشان می‌دهند محیط‌زیست خود می‌تواند به ابزار جنگی تبدیل شود.^۵ تخریب‌هایی که جنگ‌ها و مخاصمات مسلحانه بر انسان و بشریت وارد می‌کنند، عمدتاً در چارچوب حقوق بین‌الملل بشردوستانه مورد توجه قرار می‌گیرند. با این حال، آثار جنگ‌ها نه فقط بر انسان، بلکه در معنای گسترده‌تر بر محیط‌زیست و حتی بر سایر موجودات زنده غیرانسانی، بسیار فراتر از آن چیزی است که برآورد یا شناخته شده است. متأسفانه این تخریب‌ها و آسیب‌ها در اولویت توجه قرار نمی‌گیرند و به‌طور شایسته‌ای در حقوق بین‌الملل بشردوستانه مطرح نمی‌شوند.^۶

ولادیمیر پوتین در ۲۱ فوریه ۲۰۲۲ طی سخنرانی خود اعلام کرد که روسیه جمهوری‌های مردمی موسوم به «دونتسک»^۷ و «لوهانسک»^۸ را به رسمیت می‌شناسد.^۹ اندکی پس از آن در ۲۴ فوریه، نیروهای نظامی روسیه از چندین جبهه وارد منطقه شرقی اوکراین که «دونباس»^{۱۰} نامیده می‌شود، شدند و مخاصمه مسلحانه بین نیروهای روسی و ارتش اوکراین شروع شد و همچنان ادامه دارد. علاوه بر تلفات انسانی ناشی از جنگ، این جنگ تأثیرات ویرانگری بر محیط‌زیست اوکراین بر جای گذاشته است؛ از جمله نابودی تنوع زیستی، آلودگی خاک، آب و هوا، و از بین رفتن اکوسیستم‌های منحصربه‌فرد این کشور. در حقیقت،

^۱. ICJ, Advisory Opinion on the Obligations of States in Respect of Climate Change, 23 July 2025, para. 393.

^۲. Id.

^۳. See: https://ceobs.org/how-does-war-damage-the-environment/?utm_source=chatgpt.com. Last visited: 26 November 2025.

^۴. Id.

^۵. Barabash, Nataliia; Igor Paryzkyi; Eduard Rasiuk; Bohdan Telefanko; Oleksii Humin, "The Criminal Law Aspect of the Violation of Environmental Law in the Context of Armed Aggression against Ukraine," *Cuestiones Políticas*, vol. 40, no. 73 (2022): 655–670.

^۶. Bozkurt, Kutluhan, "Assessments on the Ukraine-Russia War in the Axis of International Law and Ecocide Crimes," trans. Kutluhan Bozkurt & Ahmet Çitköylü, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (YÜHFD)*, Vol. 21, No. 1 (March 2024), pp. 509–510.

^۷. Donetsk.

^۸. Luhansk.

^۹. See: <https://www.euronews.com/2022/02/21/putin-dangles-donbas-recognition-as-tensions-in-eastern-ukraine-continue-to-rise>. Last visited: 05 November 2022.

^{۱۰}. Donbas.

این جنگ نه تنها منجر به مرگ و رنج انسان‌ها می‌شود، بلکه با تخریب زیرساخت‌ها، اشیای فرهنگی و مادی و نیز تخریب زمین‌های کشاورزی، وضعیت اقتصادی اوکراین را وخیم‌تر کرده است.

نوشتار حاضر با هدف تبیین وضعیت حقوقی جنایت اکوساید در حقوق بین‌الملل، به دنبال بررسی این مسئله است که در حال حاضر جنایت اکوساید از چه وضعیت حقوقی در نظام حقوق بین‌الملل کیفری برخوردار است؟ آیا چنین جنایتی صراحتاً در حقوق بین‌الملل جرم‌انگاری شده است؟ و همچنین، اقدامات ضد محیط‌زیستی ارتكابی در جنگ روسیه علیه اوکراین می‌تواند به آستانه جنایت اکوساید برسند؟ مطابق حقوق بین‌الملل کیفری، جنایت اکوساید تاکنون در هیچ سند بین‌المللی به عنوان یک جنایت بین‌المللی مستقل به رسمیت شناخته نشده و جرم‌انگاری نشده است و این وضعیت مانع از امکان تعقیب کیفری افرادی می‌شود که مسئول ارتكاب این جنایت هستند. با این حال، امکان تعقیب مرتکبین این جنایت وفق سایر جنایات جدی بین‌المللی به‌ویژه جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی فراهم است. همچنین، علی‌رغم اینکه مسئله آسیب‌هایی که تجاوز نظامی روسیه در اوکراین به محیط‌زیست طبیعی این کشور وارد کرده کمتر مورد توجه قرار گرفته است ولی به‌نظر می‌رسد برخی از این آسیب‌ها می‌توانند مصداق اکوساید باشند.

مقاله حاضر به شیوه توصیفی و تحلیلی و بر پایه بررسی اسناد و متون حقوقی، شامل معاهدات، گزارش‌های نهادهای بین‌المللی و پژوهش‌های دانشگاهی در سه فصل به ترتیب «مبانی نظری و حقوقی اکوساید در حقوق بین‌الملل»، «مسئولیت دولت‌ها در تخریب محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه»، و «ارتكاب اقدامات ضد محیط‌زیستی در جنگ روسیه علیه اوکراین» را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد.

فصل اول: مبانی نظری و حقوقی اکوساید در حقوق بین‌الملل

۱-۱. مفهوم‌شناسی اکوساید

در تبیین واژه «اکوساید»،^{۱۱} از «اکو»^{۱۲} به معنای «اکوسیستم»^{۱۳} و از «ساید»^{۱۴} به معنای «تخریب»^{۱۵} یاد می‌شود^{۱۶} و یا به تعبیر دقیق‌تر باید بیان داشت واژه «اکوساید» ترکیبی از کلمه یونانی «eco=oikos» به معنای خانه و محل زندگی و پسوند «cide» به معنای کشتن می‌باشد که نتیجتاً، «اکوساید» به معنای «کشتن خانه ما»^{۱۷} است.^{۱۸} بنابراین، اکوساید اصطلاحی است به معنای زیست‌بوم‌کشی یا طبیعت‌کشی، یعنی ارتكاب جنایت علیه محیط‌زیست از طریق وارد کردن خسارت‌های گسترده، تخریب چشمگیر مناظر طبیعی یا ایجاد اختلال و نابودی اکوسیستم‌های یک منطقه.^{۱۹} این اصطلاح کیفری، با برخی مفاهیم و اصطلاحات دیگر دارای عناصر و مؤلفه‌های مشترک است؛ در چارچوب جرم‌شناختی، اکوساید تلاشی برای جرم‌انگاری آن دسته از فعالیت‌های انسانی به شمار می‌آید که موجب نابودی یا کاهش سلامت اکوسیستم‌ها و گونه‌های زیستی موجود در آن‌ها، از جمله انسان، می‌شوند.^{۲۰}

در سال ۱۹۷۰ زیست‌شناس «آرتور دلبلیو گالستون»^{۲۱} هنگامی که در کنفرانس جنگ و مسئولیت ملی سخنرانی می‌کرد، این اصطلاح را ابداع کرد و اظهار داشت که ایالات متحده ممکن است علیه ویتنام مرتکب «اکوساید» شده باشد.^{۲۲} دو سال بعد،

11. Ecocide.

12. Eco.

13. Ecosystem.

14. Cide.

15. Destruction.

16. Short, Damien, *Redefining Genocide: Settler Colonialism, Social Death and Ecocide*, London: Zed Books, 2016, p. 38.

17. To kill our home.

18. Hanna, Alexandria M., "Killing Our Home: The Case for Creating an International Crime of Ecocide," *Social Justice and Equity Law Journal* 6 (2023): 2.

19. حیدری، آیدا و واعظی، سیدمجیدی «مسئولیت کیفری دولت در حوزه اکوساید»، ۱۳۹۹، ص. ۵۵.

20. کارگر، حمیدرضا و دیگران «اکوساید، از بستر تاریخی تا بزنگاه قانونی؛ مطالعه‌ای آینده‌محور». دوفصلنامه پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی،

۱۴۰۱، ص. ۹.

21. Arthur W. Galston.

«کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست انسانی (کنفرانس استکهلم)»^{۲۳} برگزار شد و در این کنفرانس، نخست‌وزیر سوئد پیام گالستون را تکرار کرد و اقدامات ایالات متحده در طول جنگ ویتنام را «اکوساید» خواند.^{۲۴} از آن زمان، این اصطلاح مکرراً در گفتمان و پژوهش‌های حقوقی راجعه به عدالت زیست محیطی رایج شده است^{۲۶} و برخی اقدامات انجام‌شده در مخاصمات مسلحانه به‌عنوان نمونه‌های بارز و شناخته‌شده اکوساید شناخته می‌شوند.^{۲۷} ویتنام نخستین کشوری است که اکوساید

22. Greene, Anastacia, "The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative?", *Fordham Environmental Law Review*, Vol. 30, No. 3 (2019): 7.

23. The United Nations Conference on the Human Environment (the Stockholm Conference).

24. Id.

25. یکی از شناخته‌شده‌ترین نمونه‌های اکوساید، جنگ زیست‌محیطی آمریکا در ویتنام است؛ جایی که ارتش ایالات متحده برای محروم کردن نیروهای ویت‌کنگ (Viet Cong) از پوشش گیاهی و منابع غذایی، دست به تخریب گسترده محیط‌زیست زد؛ این اقدامات شامل نابودی حدود ۳۲۵ هزار هکتار جنگل با بولدوزر و استفاده از مهمات انفجاری سنگین بود که زمین را به شکل دهانه‌های ماه درآورد (Cusato, 2018: 37). در همین زمینه، برنامه عظیم سم‌پاشی شیمیایی موسوم به «عملیات کارگر مزرعه» (Operation Ranch Hand) (Zierler, 2011: 14) از ۱۹۶۲ تا ۱۹۷۱ با استفاده از ۱۹ میلیون گالن علف‌کش اجرا شد؛ موادی که می‌توانستند دهه‌ها در خاک باقی بمانند. نتیجه این عملیات، آسیب یا نابودی بیش از ۵ میلیون هکتار جنگل و ۵۰۰ هزار هکتار اراضی کشاورزی و آلودگی گسترده بخش‌هایی از ویتنام، لائوس و کامبوج بود. در پی این فجایع، اصطلاح «اکوساید» در دهه ۱۹۷۰ برای توصیف تخریب عمدی و گسترده محیط زیست مطرح شد.

- ویت‌کنگ یا جبهه‌رهای بخش ملی نام سازمان سیاسی و چریکی کمونیست بود که در جریان جنگ ویتنام در ویتنام جنوبی و کامبوج در برابر ارتش آمریکا و دولت ویتنام جنوبی مدت طولانی جنگید.

- See: <https://libguides.fau.edu/vietnam-war/us-military-operation-ranch-hand>. Last visited: 16 December 2023.

26. Hanna, op cit., p. 2.

27. می‌توان به ترتیب سه مخاصمه مسلحانه ذیل را مورد اشاره قرار داد:

- عراق در ابتدای دهه ۸۰ میلادی با حمایت سیاسی و نظامی بسیاری از کشورها به ایران حمله کرد. این دولت در کنار تجاوز اولیه، طی سال‌های ۱۹۸۴ و ۱۹۸۵ با نقض پروتکل ۱۹۲۵ ژنو از سلاح‌های شیمیایی علیه نیروهای ایرانی استفاده کرد و همچنین با هدف وارد کردن خسارت اقتصادی، خطوط لوله، پالایشگاه‌ها، تأسیسات ذخیره‌سازی، چاه‌ها و سکوهای نفتی ایران را مورد حملات موشکی قرار داد. در جریان جنگ نفت‌کش‌ها، آسیب‌های زیست‌محیطی گسترده‌ای به خلیج فارس وارد شد و انفجار میدان نفتی نوروز در سال ۱۹۸۴ بیش از دو میلیون تن نفت را وارد دریا کرد که موجب آلودگی شدید و آسیب جدی به اکوسیستم‌های دریایی و صخره‌های مرجانی شد. افزون بر این، ایالات متحده نیز در ۱۹ اکتبر ۱۹۸۷ و ۱۸ آوریل ۱۹۸۸ سه سکوی نفتی غیرنظامی ایران—رسالت، رشادت و نصر—را هدف قرار داد؛ سکویی که اگرچه پیش‌تر توسط عراق آسیب دیده بودند، اما در زمان حمله آمریکا در آستانه بازسازی و بازگشت به تولید قرار داشتند.

- See: Joyner, C. C., & Kirkhope, J. T. (1992). *The Persian Gulf War Oil Spill: Reassessing the Law of Environmental Protection and the Law of Armed Conflict*. Case Western Reserve Journal of International Law, 24(1), p. 32-33; Al-Duaij, Nada, *Environmental Law of Armed Conflict*. S.J.D. dissertation, Pace University School of Law, New York. 2002, p. 39; International Court of Justice. *Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America): Memorial Submitted by the Islamic Republic of Iran*. Vol. 1. The Hague: International Court of Justice, 8 June 1993, p. 41; Philippe Antoine, "International Humanitarian Law and the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict", *International Review of the Red Cross*, Vol. 32, No. 291, 1992, p. 530; Hassan Partow, "Environmental Impact of Wars and Conflicts", in Mostafa K. Tolba and Najib W. Saab (eds), *Arab Environment: Future Challenges*, Arab Forum for Environment and Development, Beirut, 2008, p. 164; See: <https://www.nytimes.com/1992/11/07/world/iran-sues-us-over-gulf-attacks.html>. Last visited: 7 December 2025.

- تجاوز عراق به کویت در ۲ اوت ۱۹۹۰ و اشغال آن، نهایتاً به حمله نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا در ژانویه ۱۹۹۱ انجامید. پس از برتری نیروهای ائتلاف، صدام حسین دستور اجرای سیاست «زمین سوخته» را صادر کرد. از ۲۳ ژانویه ۱۹۹۱، عراق به‌طور عمدی مقادیر عظیمی نفت خام را از پایانه دریایی کویت به خلیج فارس رها کرد که منجر به ایجاد لکه نفتی عظیمی شد؛ گزارش‌ها حجم اولیه نشت را ۱۵ تا ۱۷ میلیون گالن و برآوردهای بعدی آن را تا ۴۶۰ میلیون گالن تخمین زدند—بزرگ‌ترین نشت نفتی تاریخ و ۱۲ برابر بزرگ‌تر از فاجعه «اکسون والdez» (Exxon Valdez)) لکه نفتی در نهایت به وسعت ۱۰۰۸۸۰ کیلومتر مربع رسید و حدود ۸۰۰ کیلومتر از سواحل کویت و عربستان را آلوده کرد. این فاجعه زیست‌محیطی تأثیرات شدیدی بر پرندگان مهاجر و اکوسیستم منطقه گذاشت، از جمله مرگ‌ومیر ناشی از سمیت، تغییر شرایط فیزیکی آب، تخریب زیستگاه‌ها و کاهش منابع غذایی حیات وحش.

- See: International Law and Policy Institute (ILPI). *Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: An Empirical Study*, Oslo: December 2014, p. 15-17; <https://www.nytimes.com/1990/08/02/world/iraq-army-invades-capital-of-kuwait-in-fierce-fighting.html>. Last visited: 7 December 2025; <https://www.nytimes.com/1991/01/17/world/worldspecial/us-and-allies-open-air-war-on-iraq-bomb-baghdad.html>. last visited: 7 December 2025; <https://www.nytimes.com/1991/01/26/world/war-gulf-us-says-iraq-pumps->

را در نظام حقوقی خود جرم‌انگاری کرده است.^{۲۸} هر اقدام جدی در جهت مبارزه مؤثر با جرایم زیست‌محیطی را باید نشانه‌ای از آغاز دوره‌ای دانست که در آن بی‌کیفرمان جرایم ارتكابی علیه محیط‌زیست مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد و با آن مقابله می‌شود.^{۲۹}

۱-۲. تلاش‌ها برای تعریف اکوساید

لازم به ذکر است که تعریف حقوقی دقیق اکوساید، از چالش‌های بنیادین در مسیر جرم‌انگاری این پدیده است؛ هرچند سازمان‌ها و فعالان محیط‌زیست تلاش کرده‌اند تعاریفی ارائه دهند، تنوع دیدگاه‌ها و اختلاف‌نظرها در مورد معیارهای تعیین‌کننده این جرم، همچنان پابرجاست.^{۳۰}

واژه اکوساید اصطلاح حقوق بین‌المللی جدید است که تعریف آن در حال حاضر موضوع بحث‌های بین‌المللی است؛ زیرا مجموعه‌ای از رفتارها وجود دارد که ممکن است ابتدایی‌ترین معیارهای جرم علیه محیط‌زیست طبیعی را که تأثیری ویرانگر بر ساکنان یک منطقه دارد، برآورده سازد.^{۳۱}

نخستین تلاش برای ایجاد یک تعریف حقوقی از جرم علیه محیط‌زیست توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد صورت گرفت؛ جایی که این کمیسیون در گزارش خود پیشنهاد کرد عبارت «آسیب عمدی و شدید به محیط‌زیست» به‌عنوان یکی از جدی‌ترین جرایم دارای ماهیت بین‌المللی به اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی افزوده شود. هسته اصلی تعریف پیشنهادی چنین بود: «[...] آسیب گسترده، بلندمدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی [...]». ^{۳۲} ماهیت بلندمدت این آسیب همواره مورد توجه است؛ آسیبی که ممکن است نه‌تنها نسل حاضر، بلکه نسل‌های آینده را نیز تحت تأثیر قرار دهد. با وجود بحث‌های طولانی در جریان کنفرانس، تعریف پیشنهادی در متن اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی پذیرفته نشد.^{۳۳} تنها اشاره صریح به جرایم علیه محیط‌زیست طبیعی در اساسنامه دیوان، ماده ۸ بند ۲ (ب) (۴) است.

kuwaiti-oil-into-gulf-vast-damage-feared-growing.html. Last visited: 7 December 2025; <https://www.nytimes.com/1991/01/27/world/war-gulf-oil-spill-growing-rapidly-heads-for-vital-saudi-sites-air-war-goals.html>. Last visited: 7 December 2025; <https://www.nytimes.com/1991/01/29/world/war-gulf-overview-80-iraq-s-planes-now-iran-hosts-intent-called-puzzle-us-says.html>. Last visited: 7 December 2025; See: <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/mina1/docs/01480.pdf>. Last visited: 7 December 2025; UNEP, World Conservation Monitoring Centre, Gulf War Impact on Marine Environment and Species, 1991.

- در سال ۲۰۰۶، نیروی هوایی اسرائیل یک نیروگاه حرارتی در جبه لبنان، ۳۰ کیلومتری جنوب بیروت، بمباران کرد که از ۷۵ هزار تن سوخت ذخیره، ۱۲ تا ۱۵ تن نشت کرد و ۵۵ هزار تن دیگر در آتش سوخت. این نشت نفت باعث ایجاد فاجعه زیست‌محیطی در شرق مدیترانه شد و لکه نفتی به عرض ۱۰ کیلومتر، ۱۷۰ کیلومتر از خط ساحلی را پوشاند و تهدیدی برای سوریه، ترکیه و قبرس ایجاد کرد. این حادثه منجر به مرگ ماهی‌ها، تهدید زیستگاه لاک‌پشت‌های سبز دریایی و افزایش خطر ابتلا به سرطان شد و بیش از ۷۰ محل، از سواحل خصوصی و عمومی گرفته تا مکان‌های تاریخی و گردشگری تحت تأثیر قرار گرفتند. برای مقایسه، نشت «دیپ‌واتر هاریزون» (Deepwater Horizon) در خلیج مکزیک در سال ۲۰۱۰ بین ۱۰۰'۰۰۰ تا یک میلیون پرنده را تحت تأثیر قرار داد و پرندگان زنده نیز مشکلاتی مانند سرطان، اختلالات تولیدمثلی و کاهش توانایی تنظیم دمای بدن ناشی از آسیب پرها نشان دادند.

- See: UNDP, "Report on the Measurement & Quantification of the Environmental Damage of the Oil Spill on Lebanon", 2014, p.1; World Bank, "Republic of Lebanon Economic Assessment of Environmental Degradation Due to July 2006 Hostilities", Report No. 39787-LB (World Bank Sustainable Development Department, Middle East and North Africa Region, 2007), p. 9; G. Khalaf, K. Nakhle, M. Abboud-Abi Saab, J. Tronczynski, R. Mouawad, and M. Fakhri, "Preliminary Results of the Oil Spill Impact on Lebanese Coastal Waters," Lebanese Science Journal 7, no. 2 (2006): p. 138; <https://www.nytimes.com/2006/07/29/world/middleeast/29environment.html>. Last visited: 28 November 2025; See: <https://electronicintifada.net/content/oil-spill-clean-delayed-conflict/2649>. Last visited: 28 November 2025; See: <http://www.moe.gov.lb/Environmental-Disasters/Env-Disaster.aspx?lang=en-us>. Last visited: 28 November 2025; See: <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/how-is-wildlife-doing-now--ten-years-after-the-deepwater-horizon>. Last visited: 28 November 2025.

²⁸. Penal Code Vietnam, 1990, art. 278.

^{۲۹}. روزبه، مهرداد و دیگران، «اکوساید در پرتو حقوق کیفری با تکوین رفتارهای جنایی در انحطاط محیط‌زیست»، ۱۴۰۲، ۵۰۵-۵۰۶.

^{۳۰}. ابطی، شراره و قدیر، محسن «چالش‌های جرم‌انگاری بین‌المللی بوم‌زدايي»، زمستان ۱۴۰۴، ص. ۹۲.

³¹. Kozak, Ihor, "Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression," *Studia Prawnicze KUL* 4 (2023): 103.

³². International Law Commission (ILC), UN Doc. A/50/10, 21 July 1995, Article 26, §§ 119–121.

³³. Kozak, op cit.

بحث درباره تعقیب کیفری اکوساید در عرصه بین‌المللی منجر به تلاش‌های برای تعریف اکوساید در سطح دولتی و غیر دولتی شده است که در مباحث بعدی چنین تلاش‌هایی مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرند.

۱-۲-۱. تلاش‌ها در چارچوب شورای اروپا برای تعریف جرایم علیه محیط‌زیست

مسئله مسئولیت کیفری برای جرایم علیه محیط‌زیست طبیعی در شورای اروپا مطرح شده است. در سال ۱۹۹۸، کمیته وزیران شورای اروپا کنوانسیون حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری را تصویب کرد.^{۳۴} این کنوانسیون در ماده ۲ مقرر کرده است که «هر یک از طرف‌ها باید تدابیر مناسبی را اتخاذ کند که در صورت لزوم، این اعمال را به‌عنوان جرایم کیفری در قوانین داخلی خود تعیین نمایند.»^{۳۵} اوکراین یکی از کشورهای عضو شورای اروپا است. حتی اگر این کنوانسیون به‌طور جهانی الزام‌آور نباشد و مسئولیت کیفری فردی در سطح بین‌المللی ایجاد نکند، نشان می‌دهد که چه اقداماتی می‌تواند موجب آسیب شدید به محیط‌زیست شود و استانداردهای اساسی برای حفاظت از محیط‌زیست را تعیین می‌کند.^{۳۶} در حقیقت، کنوانسیونی که شورای اروپا در سال ۱۹۹۸ در استراسبورگ تصویب کرد، اهمیت بسیار زیادی دارد و نباید نادیده گرفته شود. هرچند این سند تنها توسط تعداد محدودی از کشورها امضا و تصویب شده است، باید توجه داشت که کنوانسیون حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری یکی از مقررات نسل جدید به شمار می‌آید. مداخله‌های نظامی و مسلحانه‌ای که توسط روسیه آغاز شد، به یک جنگ تبدیل گردید و ارزیابی جرایم علیه محیط‌زیست و اکوسیستم در منطقه بر اساس همین کنوانسیون انجام می‌شود؛ زیرا اوکراین از ۲۴ ژانویه ۲۰۰۶ عضو این کنوانسیون بوده است. روسیه پس از مداخله نظامی خود، در مارس ۲۰۲۲ از شورای اروپا خارج شد.^{۳۷} با این حال، مهم است که اوکراین همچنان عضو شورای اروپا است و در این زمینه می‌تواند ابتکار عمل‌هایی اتخاذ کند و یا این که شورا بنا به درخواست سایر اعضا، تحقیقاتی را درباره مداخلات روسیه در منطقه، از جمله جرایم زیست‌محیطی و حتی اکوساید، آغاز کند. انتظار می‌رود دیوان اروپایی حقوق بشر به‌عنوان عالی‌ترین نهاد قضایی شورای اروپا بتواند در خصوص درخواست‌هایی که ممکن است به آن ارائه شود، در ارتباط با ماده ۲ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مرتبط با «حق حیات» و ماده ۸ مرتبط با «حمایت از زندگی خصوصی»، رویه قضایی ایجاد کند.^{۳۸} در حقیقت، دیوان اروپایی حقوق بشر صلاحیت رسیدگی مستقیم به «کنوانسیون حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری ۱۹۹۸» را ندارد، زیرا تنها نقض‌های مرتبط با کنوانسیون اروپایی حقوق بشر را بررسی می‌کند؛ با این حال، دیوان مطابق رویه ثابت خود، از جمله رأی «اونر بیلدیز علیه ترکیه»^{۳۹} می‌تواند از این کنوانسیون به‌عنوان یک منبع تفسیری برای تبیین تعهدات دولت‌ها ذیل مواد ۲ و ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بهره

³⁴. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (CPECL), adopted on 4 November 1998.

³⁵. جرایم علیه محیط‌زیست در ماده ۲ این کنوانسیون به شرح زیر تعریف شده‌اند:

«الف) تخلیه، انتشار یا وارد کردن مقدار معینی از مواد یا تابش یونی‌کننده به هوا، خاک یا آب که:

۱) موجب مرگ یا آسیب جدی به هر فردی شود، یا

۲) خطر قابل توجهی برای مرگ یا آسیب جدی به هر فرد ایجاد کند؛

ب) تخلیه، انتشار یا وارد کردن غیرقانونی مقدار معینی از مواد یا تابش یونی‌کننده به هوا، خاک یا آب که موجب یا احتمالاً موجب تخریب پایدار آن‌ها، مرگ یا

آسیب جدی به هر فرد، یا خسارت قابل توجه به بناهای محافظت‌شده، سایر اشیاء محافظت‌شده، اموال، حیوانات یا گیاهان شود؛

ج) دفع، پردازش، نگهداری، حمل و نقل، صادرات یا واردات غیرقانونی پسماندهای خطرناک که موجب یا احتمالاً موجب مرگ یا آسیب جدی به هر فرد، یا

خسارت قابل توجه به کیفیت هوا، خاک، آب، حیوانات یا گیاهان شود؛

د) بهره‌برداری غیرقانونی از یک واحد صنعتی که در آن فعالیتی خطرناک انجام می‌شود و موجب یا احتمالاً موجب مرگ یا آسیب جدی به هر فرد، یا خسارت

قابل توجه به کیفیت هوا، خاک، آب، حیوانات یا گیاهان شود؛

ه) تولید، پردازش، نگهداری، استفاده، حمل و نقل، صادرات یا واردات غیرقانونی مواد هسته‌ای یا سایر مواد رادیواکتیو خطرناک که موجب یا احتمالاً موجب

مرگ یا آسیب جدی به هر فرد، یا خسارت قابل توجه به کیفیت هوا، خاک، آب، حیوانات یا گیاهان شود، زمانی که این اعمال به‌طور عمدی انجام شده باشند.»

(CPECL, 1998, Art. 2).

³⁶. Kozak, op cit., p. 105.

³⁷. See: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-councilof-europe>. Last visited: 26 November 2025.

³⁸. Bozkurt & Çitköylü, op cit., 513-514.

³⁹. Öneriyıldız v. Turkey, App. No. 48939/99, European Court of Human Rights, 30 November 2004.

گیرد. با این حال، یک مسئله حقوقی حل نشده باقی می‌ماند و آن این است که روسیه از مارس ۲۰۲۲ عضو شورای اروپا نیست و صلاحیت دیوان اروپایی حقوق بشر را به رسمیت نمی‌شناسد؛ به بیان دیگر، از حوزه صلاحیت این دیوان خارج شده است. بنابراین، در صورت ارائه یک یا چند درخواست احتمالی، دیوان اروپایی حقوق بشر باید ابتدا این مسئله را حل کند و سپس تصمیم بگیرد که آیا به بررسی ماهوی درخواست بپردازد یا خیر.^{۴۰}

همچنین در نمونه دیگر از تلاش‌ها در سطح دولتی می‌توان به سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ اشاره کرد که در آن سال‌ها بحث‌ها درباره تعقیب کیفری اکوساید در عرصه بین‌المللی منجر به این شد که کشورهای «وانواتو»،^{۴۱} مالدیو و بلژیک در هجدهمین و نوزدهمین نشست مجمع دولت‌های عضو دیوان کیفری بین‌المللی از دیوان کیفری بین‌المللی خواستند که افزودن جرم «اکوساید» به اساسنامه رم را مورد بررسی قرار دهد.^{۴۲}

۲-۲-۱. تلاش‌های غیردولتی و محافل علمی برای تعریف اکوساید

در سال ۲۰۱۰، «پولی هیگینز»^{۴۳} وکیل بریتانیایی، پیشنهادی را به کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد ارائه کرد تا جرم‌انگاری بین‌المللی اکوساید تصویب شود.^{۴۴} او همچنین اصلاحیه‌ای را در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی پیشنهاد کرد که در آن اکوساید را پنجمین جنایت علیه صلح نامیده است.^{۴۵}

در ژوئن ۲۰۲۱، «کمیته کارشناسان مستقل»^{۴۶} که توسط «بنیاد منع اکوساید»^{۴۷} ایجاد شد، پیش‌نویس تعریفی از اکوساید را ارائه کرد: «ارتکاب اعمال غیرقانونی یا افراط‌گونه، با علم به اینکه در نتیجه آن اعمال احتمال قابل توجهی از آسیب شدید و گسترده یا طولانی مدت به محیط زیست وجود دارد.»^{۴۸} در واقع کمیته کارشناسان مستقل پیشنهاد کرده‌اند که یک ماده مستقل با عنوان «ماده ۸ مکرر» مستقیماً به اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی افزوده شود.^{۴۹ و ۵۰}

۱-۲-۲-۱. تحلیل محتوایی تعریف ارائه شده از طرف کمیته کارشناسان مستقل

ساختار و محتوای اصلی ماده پیشنهادی به‌طور چشمگیری از ماده ۷ و ماده ۸(ب)(۲)(۴) اساسنامه رم الهام گرفته است. شباهت با ماده ۷ در این است که در پاراگراف اول تعریف جرم ارائه شده و در پاراگراف دوم عناصر اصلی آن فهرست شده‌اند. علاوه بر این، ماده پیشنهادی از همان اصطلاحاتی که در ماده ۸(ب)(۲)(۴) موجود به کار رفته استفاده می‌کند؛ این اصطلاحات شامل «گسترده»^{۵۱} «بلندمدت»^{۵۲} و «شدید»^{۵۳} برای توصیف خسارات ممنوعه هستند. همچنین، معیار تناسب^{۵۴} که در ماده ۸ نیز آمده،

⁴⁰. Bozkurt & Çitköylü, op cit., 515.

⁴¹. Vanuatu.

⁴². Hanna, op cit., p. 5; Mariana Alday Olivares, Prosecution of Ecocide under the Rome Statute: Challenges and Opportunities (Master's Thesis, LLM International Law and Global Governance, Tilburg Law School, 12 August 2022), pp. 11-12.

⁴³. Polly Higgins.

⁴⁴. Olivares, op. cit., pp. 11-12.

⁴⁵. Greene, op cit., p. 2.

⁴⁶. The Independent Expert Panel (IEP).

⁴⁷. The Stop Ecocide Foundation.

⁴⁸. Stop Ecocide Foundation, available at: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>. Last visited: 25 November 2025.

⁴⁹. Id.

⁵⁰. در تبیین دامنه و آستانه‌های تحقیق این جنایت چنین تشریح شده است:

«افراط‌گونه: به معنای بی‌اعتنایی شدید نسبت به آسیبی است که در مقایسه با منافع اجتماعی و اقتصادی مورد انتظار، آشکارا بیش از حد است؛ شدید: به معنای آسیبی است که شامل تغییرات بسیار جدی و نامطلوب، اخلال یا زیان به هر عنصر محیط‌زیست می‌شود، از جمله آسیب‌های سنگین بر زندگی انسان یا منابع طبیعی، فرهنگی یا اقتصادی؛ گسترده: به معنای آسیبی است که فراتر از یک منطقه جغرافیایی محدود گسترش یابد، از مرزهای دولتی عبور کند، یا یک اکوسیستم یا یک گونه یا شمار زیادی از انسان‌ها را دربرگیرد؛ بلندمدت: به معنای آسیبی است که برگشت‌ناپذیر باشد یا نتوان آن را در یک دوره زمانی معقول از طریق بهبود طبیعی جبران کرد؛ محیط‌زیست: به معنای زمین، زیست‌کره، یخ‌کره، سنگ‌کره، آب‌کره و هواکره، و همچنین فضای ماورای جو است»

- See: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>. Last visited: 25 November 2025.

⁵¹. Widespread.

⁵². long-term.

⁵³. Severe.

در ماده پیشنهادی لحاظ شده است و بر اساس آن، آسیب وارده نباید «به‌طور آشکار نسبت به مزیت نظامی مستقیم و ملموس مورد انتظار بیش از حد باشد».

بر اساس شرح منتشرشده از سوی این کمیته، نخستین آستانه تعریفی اقتضا می‌کند که «احتمال قابل توجهی وجود داشته باشد که رفتار (فعل یا ترک فعل) موجب آسیب شدید و یا گسترده یا بلندمدت به محیط‌زیست شود»، در حالی که آستانه دوم مستلزم «اثبات این است که اعمال انجام‌شده غیرقانونی^{۵۵} یا افراط‌گونه^{۵۶} بوده‌اند».^{۵۷}

کمیته مستقل کارشناسان، از «پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹»^{۵۸} و معاهده «انمود»^{۵۹} به‌عنوان مبنایی برای تعریف عناصر کلیدی «شدید»، «گسترده» و «بلندمدت» استفاده می‌کند. همچنین، واژه «غیرقانونی» بر اساس معاهده‌ها و رویه‌های عرفی بین‌المللی محیط‌زیست تعریف شده و اصطلاح «افراط‌گونه» از ماده ۸(الف)(۴) و ماده ۸(ب)(۴) اساسنامه رم الهام گرفته شده است تا شرط تناسب مشابه آنچه در این مواد آمده، لحاظ شود. علاوه بر این، واژه‌های «اعمال»^{۶۰} و «محیط‌زیست» نیز بر اساس معاهده‌های بین‌المللی محیط‌زیست تعریف شده‌اند. تعریف بسیار دقیق هر عنصر در ماده پیشنهادی با هدف رفع نواقص موجود در ماده ۸(ب)(۴) اساسنامه رم ارائه شده است.^{۶۱}

۲-۲-۱. تبیین عناصر مادی و معنوی^{۶۲} جنایت اکوساید براساس تعریف کمیته کارشناسان مستقل

با تکیه بر تعریف ارائه شده توسط کمیته کارشناسان مستقل می‌توان بیان داشت:

عنصر مادی اکوساید شامل سه جزء اصلی است: **الف)** رفتار مجرمانه، یعنی انجام اقدامات غیرقانونی یا افراط‌گونه، **ب)** نتیجه مجرمانه، یعنی ایجاد آسیب شدید که گسترده یا بلندمدت باشد (این آسیب باید متوجه هر یک از عناصر محیط زیست باشد (زمین، آب، هوا، اکوسیستم‌ها، گونه‌ها و ...))، **ج)** رابطه سببیت، یعنی میان فعل مرتکب و آسیب زیست‌محیطی باید رابطه علت و معلولی وجود داشته باشد. در این تعریف، عنصر معنوی ترکیبی از آگاهی^{۶۴} و بی‌اعتنایی شدید^{۶۵} است، یعنی مرتکب باید آگاه باشد که احتمال قابل توجهی وجود دارد که رفتار او موجب آسیب شدید و گسترده یا بلندمدت شود؛ معیار ذهنی «دانستن احتمال بالا»^{۶۶} است؛ اگر رفتار «افراط‌گونه» باشد، به معنای بی‌اعتنایی شدید (بی‌توجهی عامدانه) به آسیبی است که آشکارا بیش از منافع مورد انتظار است.

با این حال، تاکنون هیچ اصلاحیه‌ای در خصوص گنجانیدن اکوساید به عنوان جرم مستقل بین‌المللی در اساسنامه دیوان صورت نگرفته است.

فصل دوم: مسئولیت دولت‌ها در تخریب محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه

در خصوص حمایت از حقوق محیط‌زیست در زمان مخاصمه مسلحانه، حمایت‌های حقوق بین‌الملل عام همچون اصل تفکیک،^{۶۷} اصل تناسب،^{۶۸} اصل ضرورت نظامی،^{۶۹} اصل انسانیت^{۷۰} و سایر اصول و قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه حاکم است.^{۷۱} علاوه

⁵⁴. proportionality test.

⁵⁵. Unlawful.

⁵⁶. Wanton

⁵⁷. Kozak, op cit., p. 104.

⁵⁸. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (1977).

⁵⁹. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) (1978).

⁶⁰. Acts.

⁶¹. Olivares, op cit., 31.

⁶². Actus Reus.

⁶³. Mens Rea.

⁶⁴. Knowledge.

⁶⁵. Reckless disregard.

⁶⁶. Substantial likelihood.

⁶⁷. Principle of Distinction;

بر آن، مقرراتی از حقوق بین‌الملل بشردوستانه مستقیماً به حمایت از محیط‌زیست می‌پردازند؛ از جمله کنوانسیون ملل متحد در مورد ممنوعیت استفاده نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه دیگر از تکنیک‌های تغییر محیط زیست «کنوانسیون انمود» و مواد ۳۵ و ۵۵ پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹. همچنین، در حقوق بین‌الملل کیفری، مسئولیت کیفری فردی برای مرتکبین جرایم زیست‌محیطی به رسمیت شناخته شده است. این فصل مقررات مستقیم حاکم بر حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه و نیز شناسایی مسئولیت کیفری فردی برای جرایم زیست‌محیطی را مورد اشاره قرار می‌دهد.

۱-۲. حفاظت از محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه

۱-۱-۲. کنوانسیون انمود ۱۹۷۶

کنوانسیون انمود در واکنش به تاکتیک‌های به کار رفته توسط آمریکا در جنگ ویتنام تصویب شد و استفاده از تغییرات محیط‌زیستی عمدی _ مانند ایجاد زمین‌لرزه، سونامی یا تغییر الگوهای آب و هوا _ و همچنین مواد شیمیایی خطرناک را ممنوع کرد؛ «هر دولت عضو این کنوانسیون تعهد می‌کند که از به‌کارگیری نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه از فنون تغییر محیط‌زیست که دارای آثار گسترده، بلندمدت یا شدید باشد، به‌عنوان ابزاری برای نابودی، وارد کردن خسارت یا صدمه به هر دولت عضو دیگر، خودداری کند.»^{۷۳} همچنین، وفق بند ۲ ماده ۱ «هر دولت عضو این کنوانسیون تعهد می‌کند که هیچ دولت، گروه دولت‌ها یا سازمان بین‌المللی را در انجام فعالیت‌هایی که برخلاف مفاد بند ۱ این ماده باشد، یاری، تشویق یا ترغیب نکند». در چارچوب تعهد به جرم‌انگاری اعمال مجرمانه مقرر در کنوانسیون در نظام حقوقی داخلی، مطابق ماده ۴ این کنوانسیون: «هر دولت عضو این کنوانسیون متعهد می‌شود طبق فرایندهای قانون اساسی خود هرگونه اقدام لازم را برای ممنوع کردن و

- اصل تفکیک که به‌عنوان اصلی «بنیادی» (cardinal) و «غیرقابل تخطی ناپذیر» (intransgressible) شناخته می‌شود، سنگ‌بنای حقوق بین‌الملل بشردوستانه است. طبق این اصل، باید مشخص شود چه کسانی و چه چیزهایی می‌توانند هدف قرار گیرند و چه کسانی و چه چیزهایی از حمله مصون هستند و چه سطح حفاظتی باید به هر فرد تعلق گیرد. طبق اصل تفکیک، همه افراد درگیر مخاصمه باید بین نیروهای مسلح (combatants) و غیرنظامیان (civilians) تمایز قائل شوند.

- See: <https://casebook.icrc.org/law/principle-distinction>. Last visited: 14 December 2025.

⁶⁸. Principle of Proportionality;

- اصل تناسب الزام می‌کند که در حملات نظامی، میزان خسارت جانبی به غیرنظامیان و اموال غیرنظامی نباید بیش از مزیت نظامی مستقیم مورد انتظار باشد، اصل تناسب، نتیجه‌ای از اصل تفکیک است و این را به رسمیت می‌شناسد که در جریان خصومت‌ها، وارد کردن آسیب جانبی به غیرنظامیان و اموال غیرنظامی اغلب اجتناب‌ناپذیر است. با این حال، این آسیب جانبی با مزایای نظامی موردانتظار نباید دچار عدم تناسب باشد.

- See: https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/04_proportionality-0.pdf. Last visited: 14 December 2025.

⁶⁹. Principle of Military Necessity;

- اصل ضرورت نظامی مانند اصل تناسب، یکی از اجزای اساسی حقوق بین‌الملل بشردوستانه است. اصل ضرورت نظامی اجازه می‌دهد اقدامات نظامی انجام شود که واقعاً برای رسیدن به یک هدف مشروع نظامی ضروری هستند و توسط حقوق بین‌الملل بشردوستانه ممنوع نشده‌اند. در یک مخاصمه مسلحانه، تنها هدف مشروع نظامی، تضعیف ظرفیت نظامی طرف‌های دیگر درگیر است.

- See: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/military-necessity. Last visited: 14 December 2025.

ضرورت نظامی معمولاً با الزامات بشردوستانه در تضاد است. بنابراین، هدف حقوق بشردوستانه ایجاد توازن میان ضرورت نظامی و ملاحظات انسانی است.

⁷⁰. Principle of Humanity;

- اصل انسانیت محدودیت‌هایی را بر ابزارها و روش‌های جنگی تحمیل می‌کند و ایجاب می‌کند که کسانی که به دست دشمن افتاده‌اند، در همه زمان‌ها به‌طور انسانی رفتار شوند. این اصل تلاش دارد تا رنج، صدمه و ویرانی در طول مخاصمه مسلحانه را محدود کند؛ هدف آن حفاظت از زندگی و سلامت و تضمین احترام به انسان است. این اصل همچنین فرض اینکه هر آنچه صراحتاً توسط قواعد خاص حقوق بین‌الملل بشردوستانه ممنوع نشده، مجاز است را رد می‌کند.

- See: https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/02_humanity_and_necessity-0.pdf. Last visited: 14 December 2025.

^{۷۱}. حسینی‌آزاد، سید علی، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست دریایی، (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۲)، ۳۴۷.

⁷². ENMOND, 1976, art. 1(1).

جلوگیری از هر فعالیتی که ناقض مقررات این کنوانسیون باشد، در هر نقطه‌ای که تحت صلاحیت یا کنترل آن قرار دارد اتخاذ کند.»

برخلاف پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ که در مبحث بعدی مورد اشاره قرار خواهد گرفت، دامنه حفاظت محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه ناشی از این کنوانسیون محدود است و ممنوعیت ناشی از آن مواردی را که احتمالا انتظار می‌رود محیط‌زیست را تخریب کنند را شامل نمی‌شوند. با این حال، همانطور که مورد اشاره قرار گرفت، معاهده «انمود» به‌عنوان مبنایی برای تعریف عناصر کلیدی «شدید»، «گسترده» و «بلندمدت» در تعریف کمیته کارشناسان مستقل از اکوساید مورد استفاده قرار گرفت. همچنین، جامعه بین‌المللی از طریق این سند، برای نخستین بار توانست در قالب یک سند الزام‌آور، اکوساید را رفتاری مغایر با ارزش‌ها و هنجارهای بین‌المللی اعلام و آن را ممنوع کند.^{۷۳}

۲-۱-۲. پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹

مواد ۳۵ (۳)^{۷۴} و ۵۵^{۷۵} پروتکل الحاقی اول کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ هسته اصلی و محوری ممنوعیت جرایم زیست‌محیطی در مخاصمات مسلحانه هستند. دامنه مقررات این دو ماده، در نگاه اول گسترده به‌نظر می‌رسد؛ با این حال آستانه آن‌ها، بالا، نامطمئن و غیردقیق است چرا که استاندارد سه گانه مقرر در آن‌ها یک الزام تجمیعی است، به این معنی که برای محقق شدن ممنوعیت «آسیب»، تأثیر باید گسترده، طولانی مدت و شدید باشد.^{۷۶} مفاد مواد ۳۵ و ۵۵ فقط نمایانگر حملات عمدی و مستقیم علیه محیط زیست است، نه توصیف دقیقی از خسارت جانبی «گسترده، طولانی مدت و شدید» که نه قصد حمله وجود داشته و نه مورد انتظار بوده است و براین اساس دامنه حفاظتی پروتکل الحاقی اول از محیط زیست، برای خسارات‌های زیست محیطی که انتظار می‌رود از حمله علیه یک هدف نظامی به وجود بیاید ممنوعیتی ایجاد نمی‌کند.^{۷۷}

عدم وضوح تعهدات معاهداتی برای حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه باعث شده این مسئله عمدتا تحت حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی قرار گیرد. در این راستا، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در سال ۲۰۰۵ گزارشی منتشر کرد که در قواعد ۴۴ و ۴۵ از مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه،^{۷۸} نسخه‌ای مختصر از مفاد پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ کنوانسیون ژنو و کنوانسیون انمود ۱۹۷۶ را به‌عنوان حقوق عرفی اعلام می‌کند. تحول واقعی در قاعده ۴۴ رخ داده است، بدین صورت که قاعده ۴۴ با ارائه حمایت بالاتر، حد آستانه را حذف می‌کند و تلاش می‌کند متخاصمین را ملزم کند که میان منافع حفاظت از محیط زیست و منافع نظامی تعادل برقرار کنند.^{۷۹}

۲-۲. شناسایی مسئولیت کیفری فردی

^{۷۳} قلی‌پور، غلامرضا و مهرا، نسرین. «جنایت اکوساید؛ گذشته، حال و آینده»، ۱۳۹۹، ۵۰.

^{۷۴} بند ۳ ماده ۳۵: «روش‌ها یا ابزارهای جنگی که به قصد ایراد خسارت گسترده، طولانی مدت و شدید به محیط زیست طبیعی به کار گرفته می‌شود یا احتمالا انتظار می‌رود چنین اثراتی داشته باشد ممنوع هستند.»

^{۷۵} ماده ۵۵: «۱. در جریان جنگ باید مراقبت لازم به عمل آید تا از آسیب گسترده، بلندمدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی جلوگیری شود. این حفاظت شامل ممنوعیت استفاده از روش‌ها یا ابزارهای جنگی است که هدف آن یا انتظار می‌رود موجب چنین آسیبی به محیط‌زیست طبیعی شود و در نتیجه سلامت یا بقا جمعیت را به خطر اندازد. ۲. حملات علیه محیط‌زیست طبیعی به‌عنوان اقدام تلافی جویانه ممنوع است.»

^{۷۶} فاطمه حسین‌پور خوش‌قلب و فاطمه کیهانلو، «چالش‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حفاظت از محیط زیست دریایی»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۳، شماره ۳ (مهر ۱۴۰۲): ص. ۱۴۷۶.

^{۷۷} همان، ص. ۱۴۷۷.

^{۷۸} قاعده ۴۴: «روش‌ها و ابزارهای جنگی باید با توجه کامل به حفظ و حراست محیط زیست طبیعی به کار گرفته شوند. در هدایت حملات نظامی، باید تمامی تدابیر احتیاطی ممکن به منظور پرهیز از ورود خسارت جنبی به محیط زیست و در هر حال به حداقل رساندن این خسارات اتخاذ شود. فقدان قطعیت علمی نسبت به اثرات عملیات نظامی خاص در محیط زیست، رافع مسئولیت هریک از طرفین درگیری در اعمال تدابیر احتیاطی مزبور نیست.»

قاعده ۴۵: «روش‌ها و ابزارهای جنگی که به قصد ایراد خسارت گسترده، طولانی مدت و شدید به محیط زیست طبیعی به کار گرفته می‌شوند و یا احتمالا انتظار می‌رود چنین اثراتی داشته باشند، ممنوع است. نابودسازی محیط‌زیست طبیعی را نمی‌توان به عنوان یک سلاح به کار برد.»

^{۷۹} همان، ص. ۱۴۷۸؛ برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید: حسین‌پور خوش‌قلب، فاطمه، کیهانلو، فاطمه، چالش‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حفاظت از محیط زیست دریایی، مجله مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۳، شماره ۳، مهر ۱۴۰۲، صفحه ۱۴۶۵-۱۴۸۹.

۲-۲-۱. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی

یکی از مهم‌ترین تحولات در حقوق بین‌الملل کیفری، ایجاد یک دیوان کیفری بین‌المللی دائمی با صلاحیت بالقوه جهانی است. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نه تنها نهادی قضایی برای تحقیق و تعقیب جنایات بین‌المللی ایجاد کرد، بلکه یک مجموع مقررات کیفری بین‌المللی تأثیرگذار_هرچند تا حدی ناقص_ در حقوق بین‌الملل کیفری نیز بنیان گذاشت.^{۸۰}

روشن است که مقررات فعلی حقوق بین‌الملل ناظر بر حفاظت از محیط زیست و اکوسیستم به‌ویژه در بستر مخاصمات مسلحانه و در مواجهه با مشکلات و خطرات موجود، به‌شدت ناکافی‌اند. با وجود این، نمی‌توان مقررات کنونی را نادیده گرفت. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی از این دست مقررات است. ماده ۸ اساسنامه، ذیل عنوان «جنایات جنگی»، و در بند (۲) شق (ب) (۴) به موضوع جرایم علیه محیط‌زیست پرداخته است: «حمله عمدی با علم به این‌که چنین حمله‌ای موجب تلفات جانبی جانی یا جراحت غیرنظامیان، یا خسارت به اموال غیرنظامی، یا آسیب گسترده، بلندمدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی خواهد شد؛ آسیبی که در مقایسه با مزیت کلی نظامی مشخص و مستقیم مورد انتظار، آشکارا بیش از حد است.» در نتیجه، حقوق بین‌الملل کیفری بر اساس این ماده، برای هر فردی که مرتکب جرم علیه محیط‌زیست طبیعی شود، مسئولیت کیفری فردی مقرر می‌کند. با توجه به وضعیت اوکراین در چارچوب این مقرر، قابل پیش‌بینی است که مخاصمات مسلحانه در آنجا هم در کوتاه‌مدت و هم در بلندمدت به محیط زیست آسیب می‌زند؛ هم تخریب و آلودگی ناشی از تسلیحات مورد استفاده، هم حمله به نیروگاه‌های هسته‌ای این کشور و هم حملات به نیروگاه‌های برق‌آبی، در واقع در زمره جنایاتی قرار می‌گیرند که در ماده ۸ بند (۲) شق (ب) (۴) اساسنامه رم تعریف شده‌اند.^{۸۱} با این حال، ماده ۸ اساسنامه «جنایت اکوساید» را تعریف نمی‌کند؛ و صرفاً به عبارت «آغاز عمدی حمله با علم به...» اشاره دارد. بنابراین، این مقرر برای پوشش دادن فجایع زیست‌محیطی که در مخاصمات مسلحانه رخ می‌دهد و نیز برای دربرگرفتن تخریب شدید اکوسیستم، ناکافی است. ماده ۵ اساسنامه، ذیل عنوان «جنایاتی که در صلاحیت دیوان قرار می‌گیرند»، این چهار دسته را برمی‌شمارد: (الف) جنایت نسل‌کشی؛ (ب) جنایات علیه بشریت؛ (ج) جنایات جنگی؛ (د) جنایت تجاوز. با وجود همه این موارد، هیچ عنوان یا دسته‌ای تحت نام «جنایات اکوساید» در میان این انواع جرم وجود ندارد. شاید با توجه به خصوصیت گستردگی یا سازمان‌یافتگی جنایت علیه بشریت، این جنایت محتمل‌ترین جنایت بین‌المللی برای تعقیب اکوساید در چارچوب دیوان باشد که امکان ارتکاب آن هم در زمان صلح و هم در زمان جنگ وجود دارد. البته در صورتی که اعمال مجرمانه مربوط به اکوساید در زمان جنگ ارتکاب یابند، می‌توانند با تحقق شرایط مندرج در ماده ۸ بند (۲) شق (ب) (۴) اساسنامه دیوان، تحت عنوان جنایات جنگی مورد تعقیب قرار گیرد. با این حال، احتمال بسیار زیادی وجود دارد که تلاش برای گنجاندن حملات علیه محیط‌زیست، طبیعت و اکوسیستم در این دو نوع جرم، موجب تغییر هدف مقررات مربوط به این دسته از جرایم و نیز تغییر وضعیت حقوقی مورد حمایت گردد (زیرا بندهای مربوطه دو جنایت یاد شده مشخصاً شامل انواع دیگری از جرایم هستند)، و این امر با پذیرش چنین مقرر، وضعیت دشوار و پیچیده برای اجرا ایجاد خواهد کرد.^{۸۲} برخی احتمال دیگری را مطرح می‌کنند که در این مرحله باید مورد توجه قرار گیرد و آن این است که باید یک قاعده آمره جدید ایجاد شود که تعریفی از جنایات اکوساید علیه محیط‌زیست و اکوسیستم را دربرگیرد و تأکید دارند از منظر حقوق بین‌الملل، عملی‌ترین و مؤثرترین راه‌حل این است که یک قاعده آمره جدید ایجاد شود که مخاصمات مسلحانه، فجایع زیست‌محیطی ناشی از جنگ، تخریب اکوسیستم، گرمایش جهانی و تغییرات اقلیمی را شامل شده و به جنایات اکوساید پیوند بخورد.^{۸۳} پرواضح است که چنین توسعه صلاحیتی، نیازمند اصلاح اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی وفق ماده ۱۲۱ اساسنامه دیوان است. به نظر می‌رسد در وضعیت فعلی، مؤثرترین و عملی‌ترین راه این است که در صورتی که اکوساید شرایط لازم برای تحقق سایر جرایم تحت

⁸⁰. Cryer, Robert, Darryl Robinson & Sergey Vasiliev, *An Introduction into International Criminal Law and Procedure* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), p. 150.

⁸¹. Bozkurt & Çitköylü, op cit., p. 516.

⁸². Id, 516.

⁸³. Id, 517.

صلاحیت دیوان را برآورده کند، می‌تواند تحت چنین جرایمی (جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی) تعقیب شود. حتی در مواردی که در چارچوب مصادیق پنج‌گانه نسل‌کشی قرار گیرد می‌تواند به عنوان جنایت نسل‌کشی مورد تعقیب قرار گیرد.^{۸۴} در پایان باید بیان داشت که با وجود ارتباط میان تخریب محیط‌زیست و صلح و امنیت، چارچوب فعلی حقوق بین‌الملل فاقد جرم مستقل زیست‌محیطی است که خسارت‌های گسترده به محیط‌زیست را که منجر به آسیب به انسان‌ها و تخریب اکوسیستم‌ها می‌شود را مجازات کند.^{۸۵} تلاش‌ها برای تدوین چنین قاعده‌ای همچنان ادامه دارد و پیشنهاد به رسمیت شناختن اکوساید به‌عنوان پنجمین جرم اساسنامه رم نیز بخشی از این تلاش‌ها محسوب می‌شود. در حقیقت، الحاق اکوساید به فهرست جنایات بین‌المللی تحت صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی، نه تنها می‌تواند بر ایجاد توازن میان حقوق بشر و حفاظت از محیط‌زیست تأثیر مثبت بگذارد، بلکه چارچوب‌های حقوقی مقابله با جرایم زیست‌محیطی را نیز تقویت می‌کند. مهم‌ترین دلیل ضرورت افزودن اکوساید به اساسنامه رم آن است که می‌تواند به کاهش روند تخریب و آلودگی‌های زیست‌محیطی و در نتیجه محدود شدن خسارات ناشی از آن‌ها کمک کند.^{۸۶}

۲-۲-۲. حقوق کیفری اوکراین

فصل ۷ قانون کیفری اوکراین مسئولیت کیفری افرادی را که جرایم علیه محیط‌زیست را در قلمرو اوکراین مرتکب می‌شوند، مقرر می‌کند. براساس قانون کیفری اوکراین، اعمال زیر از جمله جرایم علیه محیط‌زیست محسوب می‌شوند: «نقض قواعد ایمنی محیط‌زیست، عدم اتخاذ تدابیر برای رفع پیامدهای آلودگی محیط‌زیست، پنهان‌سازی یا ارائه اطلاعات نادرست درباره وضعیت محیط‌زیست یا میزان بیماری‌های جمعیت، آلوده کردن یا تخریب زمین، آلودگی هوا، آلودگی دریا، تخریب یا آسیب به «فلور و فونا».^{۸۷}»^{۸۸}

بر اساس ماده ۴۴۱ قانون کیفری اوکراین، «جنایت اکوساید» به معنای «تخریب گسترده فلور یا فونا، مسموم کردن منابع آب یا هوا، و سایر اقداماتی است که ممکن است باعث بروز فاجعه محیط‌زیستی شود.» بنابراین واضح است که تعریف جنایت اکوساید در قانون کیفری اوکراین، آسیب گسترده یا بلندمدت را در نظر نمی‌گیرد و صراحتاً به قصد ارتکاب چنین جرمی اشاره نمی‌کند.^{۸۹} به‌نظر می‌رسد ماده ۴۴۱ قانون کیفری اوکراین که اکوساید را به‌عنوان جرم تعریف می‌کند، بنابه دلایل ذیل باید به‌گونه‌ای اصلاح شود:^{۹۰}

⁸⁴. Moribe, Camila Misko, Flávio de Leão Bastos Pereira & Nathalia Penha Cardoso de França, "Ecocide: A New Challenge for the International Criminal Law and for Humanity," *Journal of International Criminal Law* 4, no. 1 (2023), p. 29.

⁸⁵. Mwanza, Rosemary, "Enhancing Accountability for Environmental Damage under International Law: Ecocide as a Legal Fulfilment of Ecological Integrity," *Melbourne Journal of International Law* 19, no. 2 (2018): p. 587.

⁸⁶. دوانلو، مونا و جعفری، فریدون «واکای اکوساید از منظر الزامات حقوق کیفری بین‌المللی»، ۱۴۰۳، ۱۳۱.

⁸⁷. flora or fauna;

- «فلور و فونا مجموعه‌ای از تمام گیاهان (فلور) و جانوران (فونا) ساکن در یک منطقه خاص هستند که به طرق مختلف با هم تعامل دارند و یک اکوسیستم را شکل می‌دهند. فلور و فونا نقش‌های متفاوتی در چرخه‌های اکسیژن و دی‌اکسید کربن دارند: فلور از دی‌اکسید کربن موجود در هوا برای تولید اکسیژن استفاده می‌کند، در حالی که فونا هنگام تنفس، دی‌اکسید کربن تولید می‌کند.

نمونه‌هایی از فلور و فونا:

- نمونه‌هایی از فلور شامل: درختان مانند شاه‌بلوط، بوته‌ها مانند رز، و علف‌ها هستند.

- نمونه‌هایی از فونا شامل: پستانداران مانند خرس‌ها، ماهی‌ها مانند کوسه‌ها، و پرندگان مانند عقاب‌ها هستند.

- See: <https://study.com/academy/lesson/flora-fauna-definition-examples.html#:~:text=Types%20of%20Fauna-What%20are%20flora%20and%20fauna%3F,ways%20to%20form%20an%20ecosystem.> Last visited: 25 November 2025.

⁸⁸. CCU, 2001, Chapter VIII. Criminal Offences Against Environment.

⁸⁹. Kozak, *op cit.*, 106.

⁹⁰. See: The problem of ecocide through the lens of the Russian invasion of Ukraine: legal Dimension, Policy brief, available at: <https://epl.org.ua/en/eco-analytics/problema-ekotsydu-cherez-pryzmu-rosijskogo-vtorgnennya-v-ukrayinu-pravovyj-vymir/>. Last visited: 30 November 2025.

- نسخه فعلی ماده، شامل اصطلاحات مبهمی مانند «تخریب گسترده فلور و فونا» یا «فاجعه محیط‌زیستی» است: فقدان تعریف و یا معیارهای روشن برای این اقدامات، تشخیص این که یک تخلف مشمول اکوساید می‌شود را دشوار می‌سازد، به‌ویژه در شرایطی که خسارت همزمان به چندین عنصر مختلف محیط‌زیست وارد شده باشد؛
- دشواری در تعیین لحظه تحقق جرم: آیا جرم تنها زمانی کامل است که پیامدهای فاجعه بار رخ دهد، یا شامل اقداماتی هم می‌شود که تنها تهدید به ایجاد چنین پیامدهایی دارند؟ نبود تعریف دقیق از «خسارت گسترده» امکان تفسیرهای متناقض را فراهم کرده و تشخیص قانونی «شروع به اکوساید» یا «تهیه مقدمات آن» را پیچیده می‌کند؛
- تمایز میان اکوساید و جنایات جنگی: نسخه کنونی راه مشخصی برای تفکیک اکوساید در زمان جنگ از جنایات جنگی ارائه نمی‌دهد. این امر موجب ابهام حقوقی در ارزیابی اقدامات یک متجاوز می‌شود، به‌ویژه در زمینه تهاجم تمام‌عیار روسیه علیه اوکراین که از سال ۲۰۲۲ ادامه دارد. در حقیقت اکوساید و جنایات جنگی باید بر اساس قصد فرد برای آسیب به محیط‌زیست به‌وضوح از هم متمایز شوند؛
- خطر کاربرد نادرست ماده ۴۴۱ برای جرایم زیست‌محیطی کم‌خطرتر: ماده ۴۴۱ قانون کیفری اوکراین با هدف جرم‌انگاری اقداماتی وضع شده که امنیت محیط‌زیستی جهانی را تهدید می‌کنند. اما به‌دلیل نگارش مبهم این ماده، امکان دارد اعمالی با آسیب بسیار کمتر نیز به‌طور نادرست اکوساید تلقی شوند. چنین تفسیر موسعی از قانون، اهمیت حقوقی جرم اکوساید را کاهش داده و منجر به کم‌رنگ شدن مفهوم این جنایت سنگین می‌شود. در حقیقت باید مشخص گردد که اقداماتی که به‌دلیل سهل‌انگاری منجر به آسیب محیط‌زیست می‌شوند، مشمول اکوساید نمی‌گردند. همچنین، اکوساید باید به‌عنوان جدی‌ترین جرم در بخش جرائم کیفری علیه محیط‌زیست گنجانده شود تا امکان رتبه‌بندی جرائم زیست‌محیطی بر اساس شدت فراهم شود؛
- مهم‌تر از همه، عبارت کلی «سایر اقداماتی که ممکن است باعث فاجعه محیط‌زیستی شود» دو ابهام اساسی دارد: نخست، خود اصطلاح «فاجعه»، که تعریف حقوقی روشنی ندارد؛ و دوم، واژه «ممکن است» که مفهوم احتمال را وارد عنصر مادی جرم می‌کند. این ابهامات، همراه با دامنه نامشخص مفاهیمی چون فلورا و فونا، نشان می‌دهد که ماده ۴۴۱ نیازمند بازتعریف دقیق‌تر عناصر و تعیین شاخص‌های عینی برای تضمین قابلیت استناد و کاهش برداشت‌های تفسیری است.

فصل سوم: ارتکاب اقدامات ضد محیط‌زیستی در جنگ روسیه علیه اوکراین

۱-۳. ملاحظات کلی

جنگ فدراسیون روسیه و اوکراین اثرات مخربی بر محیط زیست اوکراین داشته است؛ در همان چهار ماه اول تهاجم به اوکراین، بیش از ۳۷۰۰۰ آتش سوزی محیط زیست این کشور را سوزانده شده است که «تقریباً یک چهارم میلیون هکتار از جنگل‌ها و سایر اکوسیستم‌های طبیعی را تحت تأثیر قرار داده است».^{۹۱} اثرات مخرب زیست محیطی این جنگ کماکان ادامه دارد. این جنگ منجر به سرازیر شدن صدها هزار ماده منفجره به اوکراین و تخریب بیش از دو میلیون هکتار جنگل، رودخانه‌های آلوده و تالاب‌های نفت‌خیز، صدها گونه گیاهی و جانوری در معرض انقراض، و زباله‌های سمی نظامی که در سراسر کشور پخش شده است.^{۹۲} به تنهایی تخریب سد کاخوفکا، که مقداری آبی تقریباً برابر با دریاچه نمک بزرگ در یوتا نگهداری می‌کرد، فاجعه بار بوده است.^{۹۳} این تخریب باعث کشته شدن ساکنان اوکراینی، به زیر آب رفتن روستاها و بیش از یک هزار خانه، از بین رفتن

⁹¹ Fred Pearce, Collateral Damage: The Environmental Cost of the Ukraine War, Yale Environment 360, <https://e360.yale.edu/features/ukraine-russia-war-environmental-impact>. Last visited: 28 November 2025.

⁹² Jonathan Watts, The 'silent victim': Ukraine counts war's cost for nature, the Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/20/ukraine-war-cost-for-nature-russia>. Last visited: 28 November 2025.

⁹³ Johnny Hallam et. al., Collapse of critical Ukrainian dam sparks region-wide evacuations. Here's what we know, CNN, <https://edition.cnn.com/2023/06/06/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-breach-intl-hnk/index.html>. Last visited: 28 November 2025.

ذخایر طبیعی، و به زیر آب رفتن باغ وحش و کشته شدن حدود ۳۰۰ حیوان شده است.^{۹۴} پیامدهای زیست‌محیطی تهاجم تمام‌عیار روسیه به اوکراین، به احتمال زیاد بیش از هر مخاصمه‌ای در تاریخ ثبت و مستندسازی شده است؛ دلایل این امر متعدد است، از جمله به‌کارگیری فناوری‌های دیجیتال، دسترسی به تصاویر ماهواره‌ای و شدت درگیری و وخامت آسیب‌ها و مخاطرات زیست‌محیطی آن. به‌طور مشابه، روایت زیست‌محیطی این مخاصمه به دلیل تلاش‌های گسترده دولت اوکراین، همچنین فعالیت‌های جامعه مدنی داخلی و بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی، توجه بسیار بیشتری را به خود جلب کرده است.^{۹۵}

۲-۳. دامنه تخریب محیط‌زیست

دست‌کم ۳۳۰ هزار هکتار از منابع جنگلی بر اثر آتش‌سوزی‌ها، انفجارها و عبور تجهیزات سنگین آسیب دیده‌اند، همچنین باید آلودگی شیمیایی هوا، خاک و آب، تخریب تنوع زیستی، آلودگی ناشی از نخاله‌های ساختمانی و پسماندهای نظامی را نیز مدنظر قرار داد. ۳۰ درصد از قلمرو کشور آلوده به مواد منفجره است، امکان مدیریت اراضی طبیعی وجود ندارد، حدود ۸۰۰ منطقه متعلق به صندوق ذخیره طبیعی و ۱۶۰ سایت «شبه‌زمرد»^{۹۶} تحت اشغال قرار دارند.^{۹۷}

حملات هوایی و مین‌گذاری روسیه در سراسر خطوط درگیری -از کی‌یف تا خرسون- حدود ۱۶۰ هزار کیلومتر مربع را در بر می‌گیرد؛ بمباران‌های بی‌شمار، مناطق دارای خطرات سلامت بلندمدت ایجاد کرده‌اند و به همراه آن، تعداد زیادی از مناطق بالقوه «سوپرفاند»^{۹۸} به‌وجود آمده‌اند، یعنی مکان‌هایی شامل کارخانه‌های شیمیایی ویران‌شده، انبارهای کود شیمیایی، و تأسیسات تصفیه آب و فاضلاب که تخریب آن‌ها آلودگی شدید و پایدار زیست‌محیطی ایجاد می‌کند.^{۹۹} دولت اوکراین برآورد می‌کند که حدود ۲۰ درصد از مساحت ۱۶۰ هزار کیلومتر مربعی یادشده، آلوده یا مشکوک به آلودگی به مین‌های زمینی و سایر مهمات عمل‌نکرده^{۱۰۰} است؛ یعنی حدود ۳۲ هزار کیلومتر مربع. با این محاسبات، دولت در حال برنامه‌ریزی است تا طی ۱۰ سال آینده ۸۰ درصد از مناطق آلوده در نواحی مذکور را پاکسازی و آزادسازی کند.^{۱۰۱} برخی کارشناسان تأیید می‌کنند که این هدف در صورت عملی شدن دست‌کم ۱۰ هزار نیروی مین‌روب، تعداد کافی ماشین‌آلات و سامانه‌های رباتیک، همچنین پهپادهای پایش، شناسایی و استخراج، قابل تحقق خواهد بود. تا پیش از آن که تمامی مناطق اولویت‌دار پاک‌سازی شوند، هزاران نفر جان خود را از دست خواهند داد و هزینه‌های درمانی مرتبط با رسیدگی به پیامدهای بلندمدت و مزمن بر سلامت افراد در آینده به‌راحتی می‌تواند به ده‌ها میلیارد دلار برسد.^{۱۰۲}

۱-۲-۳. جرایم متعدد زیست‌محیطی

⁹⁴. Radina Gigova, Russia Is Accused of 'Ecocide' in Ukraine. But What Does That Mean?, CNN, <https://www.cnn.com/2023/07/02/world/ukraine-ecocide-dam-collapse-crime-climate-intl-cmd/index.html>. Last visited: 18 December 2023; Annelyn Close, Destruction of Ukraine's Biggest Dam Impacts the Environment, International Fund for Animal Welfare, <https://www.ifaw.org/international/press-releases/destruction-ukraine-dam-impact-environment>. Last visited: 28 November 2025.

⁹⁵. Conflict and Environment Observatory and Zoï Environment Network. Assessing Environmental Damage in Ukraine. Analysis and text by Doug Weir and Nickolai Denisov; layout by Maria Libert. February 2024, p. 2.

⁹⁶. Emerald Network;

- شبکه زمرد یک اصطلاح تخصصی در حفاظت از محیط‌زیست اروپایی است و به مجموعه‌ای از مناطق دارای اهمیت ویژه حفاظتی اطلاق می‌شود که باید در قلمرو کشورهای عضو و کشورهای ناظر کنوانسیون برن ایجاد شود؛ از جمله در کشورهای اروپای مرکزی و شرقی و نیز دولت‌های عضو اتحادیه اروپا.

- See: <http://www.nature.coe.int/english/cadres/emerald.htm>. Last visited: 24 November 2025.

⁹⁷. See: The problem of ecocide through the lens of the Russian invasion of Ukraine: legal dimension, Policy brief, 19 November 2024, available at: <https://epl.org.ua/en/eco-analytics/problema-ekotsydu-cherez-pryzmu-rosijskogo-vtorgnennya-v-ukrayinu-pravovyj-vymir/>. Last visited: 24 November 2025.

⁹⁸. Superfund sites.

⁹⁹. Stakhiv, Eugene Z., Ecocide in Ukraine – The Toxic Legacy of Russia's War (Testimony before the Commission on Security and Cooperation, U.S. Congress, 16 July 2024), pp. 9–10.

¹⁰⁰. unexploded bombs (UXBs).

¹⁰¹. Id.

¹⁰². Id, p. 10.

تا ۲۵ نوامبر ۲۰۲۵، ۹۶۱ مورد جرم زیست‌محیطی ارتكابی توسط ارتش روسیه علیه محیط‌زیست طبیعی اوکراین مستند شده است.^{۱۰۳} در نمودار ذیل تفکیک جرایم‌زیست محیطی در قالب ۷ دسته‌بندی مجزا قابل مشاهده است. لازم به ذکر است که برخی جرایم زیست محیطی ممکن است در هیچ‌کدام از دسته‌بندی‌ها قرار نگیرند. بر همین اساس، دسته سایر چنین جرایمی را دسته‌بندی کرده است.^{۱۰۴}

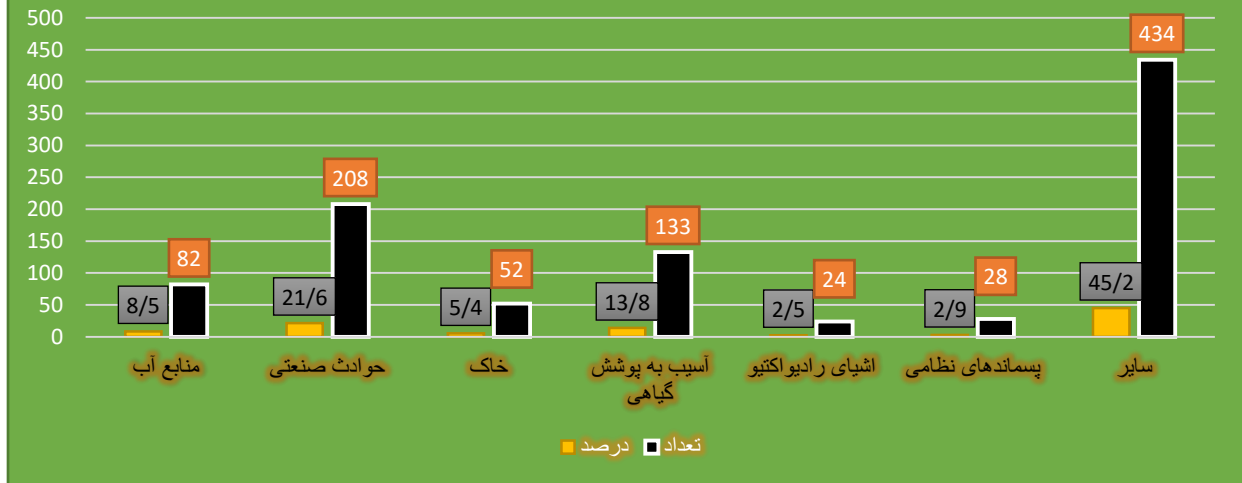
¹⁰³. See: <https://www.saveecobot.com/en/features/environmental-crimes>. Last visited: 25 November 2025.

^{۱۰۴}. در سایت «سیواکوبات» (Saveecobot) در تشریح دسته‌بندی‌های هفتگانه یاد شده در نمودار آمده است:

۱. منابع آب (Water resources): آلودگی منابع آب با ورود اجسام و مواد خارجی؛ برای نمونه از طریق رهاسازی یا تخلیه عمدی آلاینده‌ها، یا رهاسازی ناشی از مخاصمات، به داخل رودخانه، دریاچه، دریا یا هر توده آبی دیگر، ورود تجهیزات نظامی به توده‌های آبی، ورود موجودات یا عوامل زیستی به محیط آبی. این اقدامات موجب آلودگی و آسیب‌دیدگی منابع آب و اکوسیستم‌های وابسته به آن می‌گردد.
۲. حوادث صنعتی (Industrial accidents): آسیب‌دیدگی یا تخریب تأسیسات صنعتی؛ برای مثال اصابت گلوله یا موشک به مخازن نفت و انبارهای سوخت، تخریب و آتش‌سوزی در واحدها و مجتمع‌های صنعتی، انتشار آلاینده‌های هوا یا تخلیه آلاینده‌های مایع به محیط‌زیست در نتیجه مخاصمات. این حوادث منجر به آلودگی گسترده هوا، خاک و منابع آب شده و پیامدهای زیست‌محیطی طولانی‌مدت و خطرناک برای سلامت انسان و اکوسیستم‌ها ایجاد می‌کنند.
۳. خاک (Soil): آسیب وارد شدن به خاک و پوشش گیاهی در مناطق طبیعی و اراضی کشاورزی؛ برای مثال، آسیب‌دیدگی یا از بین رفتن لایه سطحی خاک بر اثر انفجار گلوله‌ها، تخریب خاک در نتیجه عبور تجهیزات سنگین نظامی، تخریب یا جابجایی خاک هنگام احداث استحکامات و مواضع دفاعی، نشت و ریختن سوخت و روغن‌های مورد استفاده در تجهیزات نظامی که این اقدامات باعث فرسایش شدید خاک، کاهش حاصلخیزی اراضی کشاورزی، نابودی پوشش گیاهی و آلودگی شیمیایی خاک می‌شوند و پیامدهای طولانی‌مدت و جبران‌ناپذیری برای اکوسیستم و تولیدات کشاورزی به دنبال دارند.
۴. آسیب به پوشش گیاهی (Damage to greenery): آسیب‌دیدگی یا تخریب پوشش گیاهی؛ برای مثال، آتش‌سوزی‌هایی که مستقیماً در اثر اقدامات نظامی یا در جریان درگیری‌ها ایجاد می‌شوند وارد شدن خسارت به زیرساخت‌های سبز مانند جنگل‌ها، پارک‌ها و فضاهای سبز شهری تخریب یا آسیب رساندن به درختان منفرد در اثر بمباران یا گلوله‌باران. این آسیب‌ها منجر به نابودی اکوسیستم‌های جنگلی و شهری، کاهش تنوع زیستی، افزایش فرسایش خاک، تشدید آلودگی هوا می‌شوند و آثار زیست‌محیطی گسترده و طولانی‌مدتی بر مناطق آسیب‌دیده بر جای می‌گذارند.
۵. اشپای رادیواکتیو (Radiation objects): آسیب‌دیدگی یا تخریب تأسیسات و اشپایی که دارای خطر پرتویی هستند؛ برای مثال، اصابت گلوله یا موشک، یا هرگونه اثر مخرب دیگر بر تأسیسات هسته‌ای و منابع تولیدکننده پرتوهای یون‌ساز، آتش‌سوزی در تأسیسات هسته‌ای. این اقدامات می‌توانند منجر به نشت مواد رادیواکتیو، آلودگی گسترده هوا، آب و خاک، تهدید جدی و طولانی‌مدت برای سلامت انسان و حیوانات، غیرقابل سکونت شدن مناطق وسیع گردند و پیامدهای زیست‌محیطی و انسانی فاجعه‌باری به همراه داشته باشند.
۶. پسماندهای نظامی (Military waste): آلودگی و انباشت پسماندهای ناشی از فعالیت‌های نظامی در مناطق مختلف، شامل تجهیزات نظامی، تسلیحات و بقایای زیست؛ برای مثال، انباشت یا رهاسازی پراکنده قطعات گلوله‌ها، موشک‌ها و سایر تجهیزات نظامی در محیط، باقی گذاشتن بقایای زیستی در محیط، از جمله اجساد یا بخش‌هایی از بدن انسان‌ها. این نوع پسماندها باعث آلودگی شدید محیط‌زیست، تهدید سلامت انسان و حیوانات، ایجاد خطرات شیمیایی، بیولوژیکی و انفجاری، پیامدهای طولانی‌مدت اکولوژیکی و بهداشتی می‌شوند و پاکسازی آن‌ها معمولاً بسیار دشوار و زمان‌بر است.

- See: <https://www.saveecobot.com/en/features/environmental-crimes>. Last visited: 25 November 2025.

جرایم زیست محیطی ارتكابی در جنگ روسیه علیه اوکراین

۲-۲-۳: گستره جغرافیایی وسیع و سراسری

جغرافیایی که آسیب‌های زیست‌محیطی در اوکراین در سرتاسر کشور اوکراین پراکنده هستند.^{۱۰۵} به این ترتیب، مناطقی که از اقدامات روسیه دچار آسیب زیست‌محیطی شده‌اند شامل موارد زیر می‌شوند: دنیپروپتروفسک (۱۲۰)، میکولایف (۳۰)، خارکیف (۸۷)، زاپوریژیا (۸۵)، سومی (۲۰)، دونتسک (۳۸)، لوهانسک (۱۲)، کی‌یف (۱۲۱)، استان کی‌یف (۱۴۷)، اودسا (۴۱)، خرسون (۷)، چرنوبیل (۹)، خملنیتسکی (۹)، ژیتومیر (۲۲)، پولتاوا (۳۸)، لویو (۵۰)، وینیتسیا (۲۰)، چرکاسی (۹)، ریونه (۱۰)، زاکارپاتیا (۱۷)، ایوانو فرانکیفسک (۲۲)، چرنوبیلی (۱۴)، ترنوپیل (۱) کیرووهرد (۷) و ولین (۲۱). بیشترین تعداد مواردی که می‌توان آن‌ها را در طبقه اقدامات منطبق با آسیب زیست‌محیطی قرار داد، در نواحی شرقی و جنوبی ثبت شده‌اند. داده‌های آماری منتشرشده مقیاس عظیم آسیب زیست‌محیطی ارتكابی توسط ارتش روسیه در سرتاسر اوکراین را آشکار می‌کند. اعمال ارتكابی روسیه عمدتاً افراط‌گونه بوده‌اند و خسارات شدید و بلندمدتی به محیط زیست، اکوسیستم‌های طبیعی و تنوع زیستی منطقه وارد کردند.

۳-۲-۳: قابلیت انطباق اعمال ارتكابی با جرم اکوساید

به دلیل محدودیت حجم مقاله، امکان تحلیل هر مورد آسیب واردشده به محیط زیست اوکراین در جریان تجاوز نظامی روسیه و تعیین اینکه آیا معیارهای «اکوساید» محقق شده است یا خیر، وجود ندارد. با این حال، به عنوان نمونه می‌توان به برخی از آسیب‌های زیست‌محیطی اشاره کرد: حمله به سد نیروگاه برق‌آبی کاخوفکا، تخریب زمین‌های کشاورزی و حمله به نیروگاه‌های هسته‌ای چرنوبیل و زاپوریژیا.

۱-۳-۲-۳: سد نیروگاه برق‌آبی کاخوفکا

یکی از مهم‌ترین موارد احتمالی شناسایی ارتكاب اکوساید مربوط به انفجار سد نیروگاه برق‌آبی کاخوفکا توسط ارتش روسیه در منطقه خرسون است که شواهد موجود نشان می‌دهد این اقدام پیامدهای بلندمدت زیست‌محیطی و سلامت انسانی برای ساکنان منطقه داشته است.^{۱۰۶} سد نیروگاه برق‌آبی کاخوفکا تحت کنترل ارتش روسیه قرار داشت و این نیروها به تمامی بخش‌های داخلی و زیرزمینی نیروگاه دسترسی کامل داشتند و با داشتن دسترسی کامل به تمامی تأسیسات سد، ارتش روسیه به‌طور آگاهانه در تاریخ ۸ ژوئن ۲۰۲۳ یک انفجار ایجاد کرد که منجر به رها شدن گسترده آب شد؛ این سیلاب در همان روز در خرسون به

¹⁰⁵. See: <https://www.saveecobot.com/en/features/environmental-crimes>. Last visited: 25 November 2025.

¹⁰⁶. See: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/blog/the-destruction-of-the-kakhovka-hydroelectric-power-station-legal-responsibilities/>. Last visited: 27 November 2025.

ارتفاع ۵٫۶ متر رسید و در طول بیش از ۲۰۰ کیلومتر از دره رودخانه پایین‌دست نیروگاه برق‌آبی تا دریای سیاه جریان یافت.^{۱۰۷} تأمین آب برای مناطق وسیع کشاورزی، چندین شهر و شهرک بزرگ و نیروگاه‌های اصلی از جمله نیروگاه هسته‌ای زاپوریژیا قطع شد و بیش از ۸۰ شهر و روستا در سمت راست رودخانه پایین‌دست سد غرق شدند و در نتیجه آن ۵۲ نفر جان خود را از دست دادند.^{۱۰۸}

خسارات شدید و بلندمدت به محیط زیست ناشی از تخریب این سد شامل موارد زیر است:

- ۱) از دست رفتن آب کشاورزی برای منازل و مزارع و خشک شدن مناظر طبیعی (طبق گزارش وزارت کشاورزی اوکراین، تخریب سد موجب خواهد شد که ۵۸۴،۰۰۰ هکتار زمین بدون آبرسانی باقی مانده و به «بیابان» تبدیل شود)؛^{۱۰۹}
- ۲) از دست رفتن خدمات آبرسانی و زهکشی در شهرها و سایر سکونتگاه‌ها (این مخزن بیش از ۷۰۰،۰۰۰ نفر از ساکنان جنوب اوکراین را با آب آشامیدنی تأمین می‌کرد)؛
- ۳) بروز مشکلات بهداشتی ناشی از وبا و دیگر بیماری‌های مرتبط با آلودگی محیط زیست که ممکن است در طول زمان گسترش یابند.

اقدام مذکور منجر به از دست رفتن گسترده زیستگاه‌ها، کاهش تنوع زیستی و تخریب بلندمدت اکوسیستم‌ها شده است. وضعیت موجودات کف رودخانه، تخم‌ریزی ماهی‌ها و لانه‌گذاری و تغذیه پرندگان مهاجر به‌طور برگشت‌ناپذیر آسیب دیده و زیستگاه‌های مهم در دهانه رودخانه دنیپر، از جمله ذخیره‌گاه زیست‌کره دریای سیاه، به شدت تخریب و آلوده شده‌اند.^{۱۱۰} آب مخزن سد کودها و آفت‌کش‌های کشاورزی را از مزارع شسته و به پایین‌دست برده است، این وضعیت دوره نامساعد اکولوژیکی برای گونه‌های مهاجر ماهی و پرنده ساحل دریای سیاه و مرداب‌های دنیپر را طولانی‌تر می‌کند. مشکل بالقوه دیگر این است که آب، رادیونوکلیدهای ناشی از حادثه چرنوبیل را که طی ۳۷ سال گذشته در لایه‌های ته‌نشین مخزن کاخوفکا دفن شده بودند، شسته و به مرداب‌های دهانه رودخانه منتقل کرده است؛ این رادیونوکلیدها با تجمع در زنجیره‌های غذایی تهدید ایجاد می‌کنند.^{۱۱۱} مشاهده می‌شود که خسارات واردشده به محیط زیست ناشی از انفجار سد نیروگاه برق‌آبی کاخوفکا نه تنها شدید و گسترده هستند، بلکه اثرات آن‌ها بلندمدت بوده است، به طوری که اکوسیستم‌ها، تنوع زیستی و زیستگاه‌های طبیعی به‌طور پایدار تحت تأثیر قرار گرفته‌اند.

۲-۳-۲-۳. تخریب زمین‌های کشاورزی

در نتیجه جنگ روسیه علیه اوکراین، آسیب‌های شدید، گسترده و بلندمدت به محیط‌زیست، اقلیم، زیست‌بوم‌های طبیعی، تنوع زیستی و زیستگاه‌ها وارد شده است. آسیب‌های وارده به اکوسیستم‌های کشاورزی و اراضی زراعی نیز کمتر از این نیست. در تحلیل پیامدهای جنگ ویرانگر ویتنام، «آرتور اچ. وستینگ»^{۱۱۲} یکی از پیشگامان پژوهش درباره ارتباط میان جنگ و محیط‌زیست، استدلال کرده بود که تغییرات عمده اکوسیستم‌ها بیشترین اثر را در مناطقی بر جای می‌گذارند که جمعیت قابل توجهی به کشاورزی وابسته است.^{۱۱۳} این ارزیابی که مربوط به حدود پنجاه سال پیش است، اکنون به‌خوبی برای وضعیت کنونی اوکراین قابل اعمال است؛ کشوری که کشاورزی در آن نقش مهمی در رفاه اقتصادی، امنیت غذایی، سهم تولید ناخالص داخلی (حدود ۱۱ درصد)، اشتغال، خوداشتغالی و معیشت مردم دارد و افزون بر این، کشاورزی بخشی بنیادی از سبک زندگی سنتی و هویت جمعی اوکراینی‌هاست و اوکراین به‌طور تاریخی به‌عنوان «سبد نان جهان»^{۱۱۴} شناخته می‌شود.^{۱۱۵} بر اساس داده‌های سال

¹⁰⁷ Kozak, op cit., p. 109.

¹⁰⁸ Id.

¹⁰⁹ See: <https://ukranews.com/en/news/937264-10-000-hectares-of-agricultural-land-on-right-bank-of-kherson-region-may-be-flooded-due-to>. Last visited: 26 November 2025.

¹¹⁰ Kozak, op cit., p. 109-110.

¹¹¹ Id, p. 110.

¹¹² Arthur H. Westing.

¹¹³ Westing, 1974, qd in Gardashuk, Tetiana, "Environmental Threats of War in Ukraine," *Envigogika* 17, no. 1 (2022), p. 3.

¹¹⁴ Bread-basket of the world.

¹¹⁵ Gardashuk, op. cit., p. 3.

۲۰۱۸، حدود ۳۱ درصد از جمعیت اوکراین در مناطق روستایی زندگی می‌کردند و حدود ۱۵ درصد در بخش کشاورزی اشتغال داشتند.^{۱۱۶} حدود ۶۰ درصد از اراضی اوکراین کشاورزی است (در مقایسه با ۲۰ تا ۳۰ درصد در کشورهای اتحادیه اروپا).^{۱۱۷} تجاوز روسیه بخش بزرگی از اراضی کشاورزی اوکراین را به میدان جنگ، مین‌گذاری و گلوله‌باران تبدیل کرده و محیط‌زیست این کشور به طور مستقیم مورد هدف قرار گرفته است؛ این وضعیت با محاصره دریایی روسیه که صادرات غلات را مختل کرده و همچنین سرقت محصولات، تخریب سیلوها و نابودی انبارهای غلات در مناطق اشغالی و بنادر تشدید شده و پیامدهای ویرانگری برای امنیت غذایی و اقتصاد اوکراین به بار آورده است.^{۱۱۸}

با توجه به وابستگی جدی مردم اوکراین به درآمدهای ناشی از زمین‌های کشاورزی، برخی پژوهشگران اقدامات ارتكابی روسیه علیه محیط‌زیست اوکراین، به‌ویژه زمین‌های کشاورزی را به نسل‌کشی پیوند می‌زنند؛^{۱۱۹} بدین صورت که در نسل‌کشی قصد خاص نابودی تمام یا بخشی از یک گروه ملی، قومی، نژادی یا مذهبی لازمه تحقق آن است، از جمله از طریق «تحمیل عامدانه شرایطی بر زندگی گروه که برای نابودی جسمانی آن طراحی شده باشد». براین‌اساس در جنگ روسیه علیه اوکراین، تخریب عمدی زمین‌های کشاورزی که منابع حیاتی و شرایط زیستی مردم اوکراین را نابود می‌کند، می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تضعیف یا نابودی یک جمعیت عمل کرده و به آستانه نسل‌کشی برسد.

۳-۳-۲-۳. حمله به نیروگاه‌های هسته‌ای چرنوبیل و زاپوریژیا

حمله و مداخله نظامی روسیه در دو نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل و زاپوریژیا یکی از بارزترین تهدیدات ارتكاب اکوساید در اوکراین به شمار می‌رود. اشغال نیروگاه چرنوبیل در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲، تخریب آزمایشگاه‌ها، سرقت و آسیب‌زدن به منابع پرتوهای یون‌ساز، و مین‌گذاری گسترده در منطقه ممنوعه، خطر انتشار مواد رادیواکتیو و تهدید جدی برای انسان و حیات‌وحش ایجاد کرده است.^{۱۲۰} همچنین، تصرف نیروگاه زاپوریژیا در ۴ مارس ۲۰۲۲ و گلوله‌باران محوطه راکتور، استقرار تجهیزات انفجاری در کنار واحدهای نیروگاهی و بی‌توجهی کامل به مقررات ایمنی، این تأسیسات را در آستانه یک فاجعه هسته‌ای قرار داد.^{۱۲۱} مجموع این اقدامات، تهدیدی گسترده، بلندمدت و بالقوه برگشت‌ناپذیر برای محیط زیست اوکراین و مناطق پیرامونی آن ایجاد کرده است. در چنین وضعیت تهدیدآمیزی، جامعه بین‌المللی با خطر استفاده از سلاح‌های هسته‌ای علیه اوکراین یا آسیب دیدن نیروگاه هسته‌ای زاپوریژیا بر اثر یک حمله متعارف روبه‌رو است؛ چنین رویدادهایی تقریباً به‌طور اجتناب‌ناپذیر منجر به خسارات شدید «اکوستریک»^{۱۲۲} شامل نابودی ویژگی‌های طبیعی، فلورا و فونا_ بر اثر موج انفجار، حرارت و ریزش ایزوتوپ‌های رادیواکتیو (که برخی از آن‌ها نیمه‌عمر^{۱۲۳} چندین دهه یا حتی چند قرن دارند) خواهند شد؛ در کنار پیامدهای سنگین انسان‌محور آن.^{۱۲۴}

نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر نشان داد که مفهوم «اکوساید» به‌عنوان جنایتی علیه محیط زیست و منابع طبیعی، به‌ویژه در بستر مخاصمات مسلحانه، نیازمند توجه و جرم‌انگاری جدی در حقوق بین‌الملل است. مطالعه موردی جنگ روسیه علیه اوکراین روشن می‌کند جنگ روسیه علیه اوکراین موجب خسارت‌های گسترده محیط‌زیستی شده است؛ آلودگی‌های شدید ناشی از حملات به تأسیسات نفتی و صنعتی، آتش‌سوزی‌های گسترده جنگل‌ها، مین‌گذاری‌ها و انفجار مهمات، و همچنین تأثیرات مخرب اشغال مناطق و عملیات‌های سنگین نظامی، همگی به تخریب اکوسیستم‌ها، تهدید منابع آب و خاک و آسیب به تنوع زیستی منجر شده‌اند و اهمیت تعقیب جنایت اکوساید را برجسته می‌کنند؛ به‌طور مشخص اقدامات عمدی از جمله تخریب سد نیروگاه برق آبی کاخوفکا،

¹¹⁶ Id.

¹¹⁷ Kozak, op cit., p. 113.

¹¹⁸ Id, p. 114.

¹¹⁹ Id; Gardashuk, op cit., p. 4.

¹²⁰ Kozak, op cit., 112.

¹²¹ Id.

¹²² Ecocentric.

¹²³ Half-lives.

¹²⁴ Gillett, Matthew, "Criminalizing reprisals against the natural environment," International Review of the Red Cross 105, no. 924 (2023): p. 1466.

تخریب زمین‌های کشاورزی و نیز حمله به نیروگاه‌های هسته‌ای چرنوبیل و زاپوریژیا نه تنها تهدیدی مستقیم برای محیط زیست، بلکه تهدیدی برای امنیت غذایی، سلامت انسان‌ها و بقای جوامع محلی به شمار می‌روند و می‌توانند در شمار مصادیق اکوساید قرار می‌گیرند.

در حقوق کیفری اوکراین، ماده ۴۴۱ قانون کیفری اقدامات اکوساید را جرم‌انگاری کرده است، اما ابهامات متعدد در تعریف مفاهیم کلیدی مانند «تخریب گسترده فلور و فونا» و «فاجعه محیط‌زیستی» و نیز نبود شاخص‌های عینی برای تعیین وقوع جرم، اجرای این ماده را دشوار می‌سازد. علاوه بر این، فقدان تمایز روشن میان اکوساید و جنایات جنگی در شرایط مخاصمات مسلحانه، امکان تفکیک اعمال با قصد تخریب محیط‌زیست از حملات نظامی را محدود کرده و خطر تفسیر نادرست یا موسع قانون را افزایش می‌دهد. بنابراین، برای تقویت مسئولیت کیفری فردی و تضمین تعقیب مرتکبان اکوساید، اصلاح ماده ۴۴۱ و ارائه معیارهای دقیق‌تر و شفاف‌تر ضروری است.

اگرچه اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نقش مهمی در تعقیب جرایم بین‌المللی از جمله جرایم جنگی علیه محیط‌زیست دارد، اما چارچوب کنونی آن برای پوشش کامل اکوساید کافی نیست؛ به‌طور مشخص ماده ۸ اساسنامه تنها به حملات عمدی با علم به خسارت گسترده، طولانی‌مدت یا شدید به محیط‌زیست اشاره می‌کند و تعریف مستقلی از اکوساید ارائه نمی‌دهد. این محدودیت موجب می‌شود که بسیاری از فجایع زیست‌محیطی در مخاصمات مسلحانه، به‌ویژه تخریب اکوسیستم‌ها و تهدیدات بلندمدت محیط‌زیستی، خارج از دایره تعقیب دیوان باقی بمانند. بنابراین، برای تضمین مسئولیت کیفری فردی و مؤثر بودن تعقیب اکوساید، اصلاح اساسنامه و ایجاد یک جرم مستقل جدید با تعریف دقیق و جامع اکوساید در چارچوب اساسنامه دیوان ضروری است.

با توجه به خلاء قانونی موجود در حقوق بین‌الملل و فقدان جرم‌انگاری صریح اکوساید، این مقاله بر ضرورت توسعه قواعد بین‌المللی و ملی برای شناسایی، تعقیب و مجازات مرتکبان این جنایت تأکید می‌کند. ایجاد چنین چارچوب قانونی، ضمن حفاظت از محیط زیست در شرایط جنگ، مانع از بی‌کیفرمانی در قبال تخریب‌های گسترده و بلندمدت خواهد شد و مسئولیت‌پذیری طرف مخاصمه را تقویت می‌کند.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که جرم‌انگاری اکوساید و اعمال آن به‌عنوان قاعده‌ای مستقل در حقوق بین‌الملل، گامی اساسی در جهت حفاظت از محیط زیست در زمان مخاصمات مسلحانه است و می‌تواند مانع مناسب و بازدارنده برای پیشگیری از تخریب‌های مشابه در آینده ارائه دهد.

منابع

الف. فارسی

۱. حسین پور خوش قلب، فاطمه و کیهانلو، فاطمه، «چالش‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حفاظت از محیط زیست دریایی»، *مطالعات حقوق عمومی*، دوره ۵۳، شماره ۳ (پاییز ۱۴۰۲)، صفحات ۱۴۶۵-۱۴۸۹. DOI: 10.22059/jplsq.2021.327124.2830.
۲. حسینی آزاد، سید علی، *حقوق بین‌الملل محیط‌زیست دریایی*، انتشارات گنج دانش، تهران، ۱۴۰۲.
۳. حیدری، آیدا و واعظی، سیدمجتبی «مسئولیت کیفری دولت در حوزه اکوساید»، *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های نوین حقوق اداری*، سال دوم، شماره سوم، تابستان ۱۳۹۹، صفحات ۳۷-۶۸.
۴. دونلو، مونا و جعفری، فریدون. «واکاوی اکوساید از منظر الزامات حقوق کیفری بین‌المللی»، *دوفصلنامه حکمت اسلامی و حقوق*، ۱۴۰۳، صفحات ۱۲۸-۱۴۵.
۵. روزبه، مهرداد؛ قهرمانی‌افشار، نیوشا؛ اکبری، عباسعلی و علوی، سیدمحمدتقی «اکوساید در پرتو حقوق کیفری با تکوین رفتارهای جنایی در انحطاط محیط‌زیست»، *مجله پژوهش‌های حقوقی*، سال ۲۲، شماره ۵۶، ۱۵ اسفند ۱۴۰۲، صفحات ۴۹۳-۵۳۳.

۶. قلی‌پور، غلامرضا و مهرا، نسرین «جنایت اکوساید؛ گذشته، حال و آینده»، پژوهش حقوق کیفری، سال هشتم، شماره ۳۰، بهار ۱۳۹۹، صفحات ۴۳-۸۱.
۷. کارگر، حمیدرضا؛ وروایی، اکبر؛ قاسمی، مسعود و کاظمی، قباد «اکوساید، از بستر تاریخی تا بزنگاه قانونی؛ مطالعه‌ای آینده‌محور»، دوفصلنامه پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی، سال اول، شماره ۱ (پیاپی ۱)، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صفحات ۱۵-۳۰.

ب. انگلیسی

Book & Thesis

8. Alday Olivares, Mariana. *Prosecution of Ecocide under the Rome Statute: Challenges and Opportunities*. Master's Thesis, LLM International Law and Global Governance, Tilburg Law School, 12 August 2022.
9. Al-Duaij, Nada, *Environmental Law of Armed Conflict*. S.J.D. dissertation, Pace University School of Law, New York, 2002.
10. Cryer, Robert, Darryl Robinson & Sergey Vasiliev. *An Introduction into International Criminal Law and Procedure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
11. Short, Damien, *Redefining Genocide: Settler Colonialism, Social Death and Ecocide*, London: Zed Books, 2016.
12. Zierler, David. *The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think About the Environment*. Athens: University of Georgia Press, 2011.

Article

13. Barabash, Nataliia, Igor Paryzkyi, Eduard Rasiuk, Bohdan Telefanko, and Oleksii Humin. "The Criminal Law Aspect of the Violation of Environmental Law in the Context of Armed Aggression against Ukraine." *Cuestiones Políticas*, vol. 40, no. 73 (2022): 655-670.
14. Bozkurt, Kutluhan, and Ahmet Çitköylü. "Assessments on the Ukraine-Russia War in the Axis of International Law and Ecocide Crimes." Trans. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (YÜHFD)*, vol. 21, no. 1 (March 2024): 505-523.
15. Cusato, Eliana. "From Ecocide to Voluntary Remediation Projects: Legal Responses to 'Environmental Warfare' in Vietnam and the Spectre of Colonialism." *Melbourne Journal of International Law* 19, no. 2 (2018): 494-520.
16. G. Khalaf, K. Nakhlé, M. Abboud-Abi Saab, J. Tronczynski, R. Mouawad, and M. Fakhri, "Preliminary Results of the Oil Spill Impact on Lebanese Coastal Waters," *Lebanese Science Journal* 7, no. 2 (2006).
17. Gardashuk, Tetiana. "Environmental Threats of War in Ukraine." *Envigogika* 17, no. 1 (2022).
18. Gillett, Matthew. "Criminalizing Reprisals against the Natural Environment." *International Review of the Red Cross* 105, no. 924 (2023).
19. Greene, Anastacia. "The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative?" *Fordham Environmental Law Review* 30, no. 3 (2019).
20. Hanna, Alexandria M. "Killing Our Home: The Case for Creating an International Crime of Ecocide." *Social Justice and Equity Law Journal* 6 (2023).
21. Joyner, C. C., & Kirkhope, J. T. "The Persian Gulf War Oil Spill: Reassessing the Law of Environmental Protection and the Law of Armed Conflict." *Case Western Reserve Journal of International Law*, 24 no. 2, (1992): 29-62.
22. Kozak, Ihor. "Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression." *Studia Prawnicze KUL* 4 (2023).
23. Moribe, Camila Misko, Flávio de Leão Bastos Pereira, and Nathalia Penha Cardoso de França. "Ecocide: A New Challenge for the International Criminal Law and for Humanity." *Journal of International Criminal Law* 4, no. 1 (2023).
24. Mwanza, Rosemary. "Enhancing Accountability for Environmental Damage under International Law: Ecocide as a Legal Fulfilment of Ecological Integrity." *Melbourne Journal of International Law* 19, no. 2 (2018): 586-613.

Other Documents

25. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, 10 December 1976, (entered into force 5 October 1978).
26. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (CPECL), adopted on 4 November 1998.
27. ICJ, Advisory Opinion on the Obligations of States in Respect of Climate Change, 23 July 2025.
28. International Committee of the Red Cross (ICRC), Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respect for the Rule of Law in Armed Conflict (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
29. International Court of Justice. Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America): Memorial Submitted by the Islamic Republic of Iran. Vol. 1. The Hague: International Court of Justice, 8 June 1993.
30. International Law and Policy Institute (ILPI). Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: An Empirical Study. Oslo: Report December 2014.
31. International Law Commission (ILC), UN Doc. A/50/10, 21 July 1995.
32. Öneriyıldız v. Turkey, App. No. 48939/99, European Court of Human Rights, 30 November 2004.
33. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), adopted 8 June 1977, entry into force 7 December 1978.
34. Rome Statute of the International Criminal Court, adopted 17 July 1998, entered into force 1 July 2002.
35. Stakhiv, Eugene Z. *Ecocide in Ukraine – The Toxic Legacy of Russia’s War*. Testimony before the Commission on Security and Cooperation, U.S. Congress, 16 July 2024.
36. UNDP, “Report on the Measurement & Quantification of the Environmental Damage of the Oil Spill on Lebanon”, 2014.
37. World Bank, “Republic of Lebanon Economic Assessment of Environmental Degradation Due to July 2006 Hostilities”, Report No. 39787-LB (World Bank Sustainable Development Department, Middle East and North Africa Region, 2007).
38. Conflict and Environment Observatory and Zoi Environment Network. Assessing Environmental Damage in Ukraine. Analysis and text by Doug Weir and Nickolai Denisov; layout by Maria Libert. February 2024.